

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Ústav primární a preprimární edukace

Kresba rodiny očima dítěte předškolního věku

Bakalářská práce

Autor: Dana Mrklovská
Studijní program: Učitelství pro mateřské školy
Studijní obor: Učitelství pro mateřské školy
Vedoucí práce: Mgr. Soňa Šulcová
Oponent práce: Ing. et Ing. Mgr. Marie Herynková, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor:	Dana Mrklovská
Studium:	P19P0074
Studijní program:	B0112A300001 Učitelství pro mateřské školy
Studijní obor:	Učitelství pro mateřské školy
Název bakalářské práce:	Kresba rodiny očima dítěte předškolního věku
Název bakalářské práce AJ:	A drawing of family through eyes of preschool aged children

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se bude zaměřovat, jak dítě předškolního věku vnímá svou rodinu a její členy prostřednictvím kresby. Teoretická část se bude věnovat definici rodiny, jejím funkcím a typům, dále pak charakteristice kresby v období předškolního věku. Praktická část se bude zabývat kresbou rodiny dítětem předškolního věku, zejména pak na vyobrazení jejich členů (v závislosti na úplném či neúplném složení rodiny a spolubydlení s případnými dalšími členy rozšířené rodiny). Cílem bakalářské práce bude zjistit, jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje. Jako výzkumná metoda bude použita kresba a následný rozhovor s dítětem i s jeho rodiči.

ROSALINE, Davido (2001). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha. Portál s.r.o. ISBN: 80-7178-449-4.

NOVÁK, Tomáš (2004). *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc. Rubico. ISBN:80-7346-037-8.

VÁGNEROVÁ, Marie (2017). *Vývoj dětské kresby a její diagnostické využití*. Praha. Raabe. ISBN: 978-80-7496-333-9.

Garantující pracoviště: Ústav primární, preprimární a speciální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Soňa Šulcová

Oponent: Ing. et Ing. Mgr. Marie Herynková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.1.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

.....

Dana Mrklovská

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum:

Podpis studenta:

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Soně Šulcové za odborné vedení bakalářské práce, za její ochotu, vstřícnost a cenné rady a připomínky. Dále děkuji všem dětem a jejím rodinám za jejich spolupráci při výzkumu a mé rodině za podporu při studiu.

Anotace

MRKLOVSKÁ, Dana. *Kresba rodiny očima dítěte předškolního věku*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022. 70 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce *Kresba rodiny očima dítěte předškolního věku* se zabývá vnímáním rodiny u předškolních dětí. Jejím cílem je zjistit, jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje. V první části své práce analyzuji současný stav poznání v oblasti rodiny a dětské kresby. V empirické části pracuji se 14 dětmi ve věku 4-6 let z úplných i neúplných rodin a pomocí rozhovoru a kresby zkoumám, které faktory ovlivňují jejich vnímání rodiny a jaký vliv na vnímání rodiny má složení sdílené domácnosti se členy rozšířené rodiny. V diskuzi porovnávám kresby dětí s informacemi zjištěných z rozhovorů s nimi a s jejich rodiči v závislosti se stanovenými hypotézami a výzkumnými otázkami.

Klíčová slova: rodina, rodinné konstelace, rozpad rodiny, předškolní věk, dětská kresba, projektivní metoda

Anotation

The bachelor thesis “A drawing of family through eyes of preschool aged children“ is focused on the preception of the family in preschool children. Its goal is to find out how children of preschool age perceive their family and what family members it includes in it. In the first part of my theses, I analyze current knowledge in the field of family and children's drawings. In the empirical part, I work with 14 children aged between 4 and 6 years from complete and incomplete families. With help of interviews and analysis of drawings I assess which factors affect their perception of the family and how the perception of the family is influenced by the composition of a shared household with members of a wider family. In discussion, I compare children's drawings with information obtained from interviews with children and their parents in dependence on established hypotheses and research questions.

Keywords: family, family constellation, family breakdown, preschool age, children's drawing, projective method

Obsah

Úvod.....	10
1 Rodina.....	11
1.1 Co je to rodina.....	11
1.2 Typy rodiny.....	12
1.3 Funkce rodiny	13
1.4 Jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu	14
1.5 Rozpad rodiny	15
1.6 Možné reakce dítěte na problémy v rodině.....	17
1.7 Dítě a oba rodiče	18
1.8 Náhradní rodinná a institucionální péče	19
2 Dětská kresba.....	21
2.1 Dětská kresba	21
2.2 Vývoj dětské kresby.....	21
2.3 Zvláštnosti dětské kresby	22
2.4 Kresba v psychologickém výzkumu	24
2.4.1 Kresba rodiny v psychologickém výzkumu.....	25
2.5 Kresba rodiny v závěrečných pracích	26
3 Výzkumné cíle, otázky a hypotézy	28
4 Použitá metodologie	29
4.1 Polostrukturovaný rozhovor s rodiči.....	29
4.2 Kresba	30
4.3 Polostrukturovaný rozhovor s dítětem	30
4.4 Pozorování	31
5 Popis výzkumného vzorku.....	32
6 Popis sběru dat.....	34

6.1	Evička (6 let, 0 měsíců)	34
6.2	Adámek (5 let, 8 měsíců)	35
6.3	František (6 let, 0 měsíců).....	36
6.4	Elenka (6 let, 2 měsíce).....	38
6.5	Honzík (5 let, 5 měsíců).....	40
6.6	Agátka (5 let, 5 měsíců).....	41
6.7	Edík (4 roky, 10 měsíců).....	43
6.8	Kryštof (5 let, 6 měsíců)	44
6.9	Mia (6 let, 4 měsíce)	45
6.10	Vojtík (5 let, 7 měsíce).....	47
6.11	Matěj (5 let, 10 měsíců)	48
6.12	Šimon (6 let, 3 měsíce)	50
6.13	Vašík (6 let, 0 měsíců)	52
7	Zhodnocení výsledků	54
8	Diskuze	61
9	Závěr	63
	Seznam použité literatury	64
	Grafy	68
	Obrázky.....	69
	Seznam příloh	70

Úvod

Rodina je pro člověka půdou pro veškerý jeho další vývoj – co do ní rodiče zasadí, to v průběhu života dítě sklídí. Dítě má v rodině citové zázemí, přejímá její hodnoty a názory, napodobuje své rodiče. Na výchovu předškolních dětí v rodině poukazoval již Komenský (1972) ve svém díle *Informatorium školy mateřské*.

Téma rodiny jsem si vybrala proto, že si uvědomuji její důležitost pro děti v předškolním věku, a rozhodla se ho propojit s kresbou, a to ze dvou důvodů. Mám ráda dětské kresby, ráda při nich děti pozoruji a vedu následné rozhovory. Dále jsem se s kresbou rodiny sama setkala při žádosti mých rodičů o svěřeni dítěte do adopční péče. Tento způsob cesty do dětské duše mě zaujal natolik, že jsem se ho rozhodla použít i ve svém výzkumu.

Na důležitost rodiny nezapomíná ani Rámcový vzdělávací program předškolního vzdělávání (RVP PV, 2021) – nejdůležitější dokument předškolního vzdělávání, který poukazuje na skutečnost, že institucionální předškolní výchova pouze doplňuje výchovu rodinou, a tudíž ji uznává jako tu důležitější. Přímou kresbě rodiny se hojně věnuje psycholog Tomáš Novák, který ji využívá například při svěřování dětí do péče při rozvodu rodičů (Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu – Novák, 2004; Táta jako hroch, máma jako holubice – Novák, 2009).

Cílem mé bakalářské práce je zjistit, jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje. Během výzkumu budu také hledat odpovědi na otázky „Jaký vliv na vnímání rodiny dítětem předškolního věku má jeho bydlení s ostatními osobami v jedné domácnosti?“ a „Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?“.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a empirickou. Při popisu soudobého poznání se věnuji rodině, konkrétně pak jejím funkcím, typům, jejímu rozpadu, vnímání rodiny dítětem předškolního věku a okrajově také institucionální a náhradní rodinné péči. Naváží pak popisem dětské kresby, jejího vývoje, zvláštnostem a možnostem jejího využití v psychologickém výzkumu. V empirické části pracuji s dětskou kresbou a rozhovory s dětmi a jejich rodiči, přičemž vše je zaměřeno na vnímání rodiny dítětem předškolního věku. Následuje analýza výsledků, jejich diskuze a závěr.

1 Rodina

1.1 Co je to rodina

„Rodina je prvním a základním životním prostředím člověka, která zároveň odráží stav historické doby a úroveň společnosti“ (Kopecká, 2015, s. 46). Vágnerová (2012) toto tvrzení potvrzuje a tvrdí: *„Rodina je pro dítě nejvýznamnějším prostředím, které by mělo sloužit nejenom jako zdroj zkušeností, ale i jako citové zázemí“* (Vágnerová, 2012, s. 21). Již kolem druhého roku života si dítě uvědomuje svou rodinnou identitu a sounáležitost s ní, pozná „své lidi“ a má domov spojený s pocitem bezpečí (Matějček, 2005).

V minulosti rodina naplňovala zejména ekonomickou a politickou funkci, nyní se soustředí na funkci emocionální, zejména pak na emoční jistotu, ochranu a oporu. Změnila se rodinná politika, výchovné praktiky a také věk, kdy lidé zakládají rodiny, a v důsledku vyššího věku prvorodiček poklesla i úroveň plodnosti. Další velkou změnou je vysoká míra podílu otců na výchově dětí. Z autoritativního výchovného stylu se dnes rodiče často přeorientovávají na demokratický výchovný styl, kde je kladen důraz na rovnost mezi všemi členy rodiny a na vzájemnou komunikaci. Na druhé straně však dochází častěji k rozpadům rodiny (Matějček, 2005; Kuchařová a kol., 2019).

Rodina je pro dítě nejdůležitějším prostředím a podílí se na utváření obrazu o světě v jeho vědomí. Dítě přejímá systém hodnot, který je jeho rodině blízký. Jak jsem již uvedla dříve, v současné době se většinou rodina soustředí na naplňování emocionální funkce. Dítě potřebuje v rodině zažít lásku, která spočívá v hlubokém pocitu jistoty a bezpečí, o vědomí blízkosti „svých lidí“. Bezpečí vychází z domova, který je důležitou podmínkou šťastného dětství. Domov je místem, kde se dítě cítí dobře, kde má své místo (svou postel, místo u stolu, svou skříň), dále se vyznačuje určitou stálostí, díky které si dítě může vytvořit kvalitní citové vztahy k lidem i k prostředí, ve kterém žije. Pokud jedinec zažije šťastné dětství, může mu posloužit jako pozitivní zdroj pro celý pozdější život (Matějček, 2017).

Rodina je také prostředím, ve kterém se dítě učí soužití s druhými, učí se zde komunikovat, má možnost experimentace (Trélaun, 2005). V rodině se učí řešit i nejrůznější konflikty a problémy. Podle Moore, Paschall a kol. (2020) má úroveň rodiny čelit problémům vliv na školní připravenost předškolních dětí.

Na důležitost rodiny pro dítě do šesti let věku nezapomíná ani RVP PV. Klade důraz na spoluúčast rodičů v předškolním vzdělávání, na vzájemnou důvěru mezi rodiči a zaměstnanci školy. Mateřská škola doplňuje a podporuje rodinou výchovu a v případě potřeby může poskytnout poradenství, případně odkázat na příslušné odborníky. Rodiče by měli mít možnost spoluúčasti na dění v mateřské škole a společně konzultovat postup při výchově a vzdělávání dítěte (RVP PV, 2021). I já sama si uvědomuji, jak důležitou roli v životě předškolního dítěte rodina hraje a byl to jeden z důvodů, proč jsem si problematiku rodiny vybrala pro svou bakalářskou práci.

1.2 Typy rodiny

Bohužel ne všechny rodiny jsou úplné, tedy že ne všechny rodiny tvoří oba rodiče a děti. Rodiny se mohou z mnoha důvodů, které jsou popsány v kapitole 1.5 Rozpad rodiny, rozpadnout a případně pak doplnit. Matějček (1986) rozděluje rodinu na úplnou a neúplnou, kdy v úplné rodině jsou oba rodiče a v neúplné rodině jeden z rodičů chybí, ať už fyzicky, nebo psychologicky (například v důsledku alkoholismu nebo duševního onemocnění). V souvislosti s úplnou rodinou mluví také o rodině formálně udržované, což znamená, že rodina je sice z formálního hlediska úplná, uvnitř jsou však vztahy uvolněné a děti jsou ohroženy citovou subdeprivací. U citové subdeprivací Matějček připouští, že jí mohou trpět i děti žijící v neúplné rodině (Matějček, 1986).

Sochůrek (2001) dělení rozšířil na tyto typy:

- vlastní formálně úplná rodina: V této rodině společně žijí oba rodiče, kteří jsou vlastní, a jejich děti.
- formálně úplná rodina: Tato varianta zastřešuje rodiny, kdy jeden z rodičů je vůči dítěti nevlastní.
- formálně neúplná rodina: V této rodině chybí jeden vlastní rodič. Důvodů, proč zde není jeden z rodičů přítomen, může být několik: dítě se narodilo svobodné matce, jeden z rodičů dítěte zemřel, rodiče se rozvedli a dítě žije pouze s jedním z nich.
- neformálně úplná rodina: V takových rodinách rodiče nejsou oddáni, ale žijí spolu a plní všechny funkce rodiny.
- neformální neúplná rodina: Rodiče spolu nežijí, zároveň však nejsou rozvedeni (Sochůrek, 2001).

V praktické části své bakalářské práce budu používat typologii podle Sochůrka. Vybrala jsem si ji proto, že dělení rodin na úplnou a neúplnou mi přijde příliš černobílé. Myslím, že zde hraje významnou roli více faktorů, které se lépe promítají do dělení podle Sochůrka. Jeho typologii shledávám konkrétnější a přesnější.

1.3 Funkce rodiny

Funkcí rodiny máme několik:

- biologicko-reprodukční: Do této funkce řadíme reprodukci, zajišťování podmínek pro život všech členů rodiny a v neposlední řadě také uspokojování sexuálních potřeb.
- ekonomická: Někteří členové rodiny vydělávají a zajišťují tak finančně jiné členy, kteří vydělávat a žít sami sebe ještě nemohou. Dítě by se mělo v rodině naučit finanční gramotnosti, aby v budoucnu mohlo zajistit svou rodinu. S ekonomickou funkcí rodiny často souvisí nezaměstnanost, kdy rodina nemá dostatek financí pro zajištění všech svých členů.
- socializačně – výchovná: Díky této funkci se členové rodiny mohou zařadit do společnosti. Děti od svých rodičů přejímají rodinné i společenské hodnoty a zásady. Rodiče by své děti měly vychovávat s ohledem na jejich potřeby a zájmy.
- emocionální: Dítě má v prostředí rodiny možnost zažít široké spektrum citů a emocí. V rodině se uspokojují citové potřeby všech její členů, kteří zde získávají pocit jistoty, podpory, bezpečí, lásky a uznání.
- relaxační a zábavná: Rodina společně a smysluplně tráví volný čas, kdy všichni její členové odpočívají a zažívají pozitivní emoční prožitky. Dítě potřebuje trávit čas se svojí rodinou například na výletě nebo dovolené (Gillernová, Buriánek, 2001).

Rodiny výše uvedené funkce mohou plnit více či méně. Z hlediska funkčnosti rozlišujeme rodiny na čtyři typy. Prvním z nich je funkční rodina, kdy dochází k naplňování všech uvedených funkcí. Druhým je problémová rodina, kde se začínají objevovat potíže s naplňováním funkcí, ale vývoj dětí není výrazně ohrožen. Problém zde působí nějaká přechodně tíživá situace (nezaměstnanost, vážná nemoc některého člena rodiny, situace rodiče samoživitele pro rozpadu rodiny). Ve většině případů rodina

zvládne situaci sama, případně s menší podporou společnosti. Další je rodina dysfunkční, ve které již nedochází k plnění některé z funkcí. Nejsou zajištěny potřeby dítěte a je tak ohrožen jeho vývoj. Rodiny, které bychom mohli zařadit do této skupiny, mohou mít například finanční problém nebo problém s omamnými látkami. Takové rodiny většinou potřebují pomoc od sociálních institucí. Posledním typem je afunkční rodina, která funkce rodiny neplní. Z důvodu ohrožení dětí je nutné jim zajistit péči v jiném prostředí (Kopecká, 2015).

1.4 Jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu

Teoretické poznatky z této kapitoly jsou podkladem pro cíl této bakalářské práce „Jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje?“ a pro výzkumnou otázku „Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?“.

Ještě před vývojovým obdobím předškolního věku, zhruba kolem dvou let, dítě přijímá rodinnou identitu. Uvědomuje si funkci domova a svou sounáležitost s rodinným společenstvím. Po třetím roce života je již schopné překročit hranice rodiny a domova a vydat se vstříc širší společnosti (Matějček, 2004).

Dítě v předškolním věku vnímá své rodiče jako emočně významnou autoritu. Děti mají za to, že by si dokázali poradit s jakoukoliv situací, z čehož pramení pocit jistoty a bezpečí. Rodiče jsou pro předškolní děti vzorem, se kterým se identifikují a chtějí se jim ve všem podobat. Tuto potřebu uspokojují děti prostřednictvím hry. V tomto období se mění chápání pozic jednotlivých členů rodiny, jejich významu a vztahu k dítěti. Předškolní dítě si je vědomo rozdílné pozice dospělého, hierarchii rodičů a dětí. Co se vztahu s matkou týče, předškolní děti jsou přesvědčeny, že pokud se někomu narodí, automaticky k němu i více patří. Ke konci předškolního období již děti vědí, že vztah mezi nimi a rodiči je trvalý a že k nim patří za jakékoliv situace. Z pevné a jisté vazby vyplývají také vztahy k jiným lidem. Kvalitní vztah předškolního dítěte s jeho rodiči má vliv na sebekontrolu, porozumění ostatním lidem a ohledu na jejich potřeby. Matka stále plní pečující a ochraňující roli, dítě se však již začíná osamostatňovat a odpoutává se z této pevné vazby. Otec funguje v roli průvodce vnějším světem a znamená pro dítě emoční zálohu. Sourozenec má pro dítě socializační význam, z citového hlediska bývají významní. Ve vztazích mezi sourozenci můžeme pozorovat odraz zkušenosti s chováním rodičů k ostatním členům rodiny, jak těm dospělým, tak těm dětským (Vágnerová, Lisá, 2021).

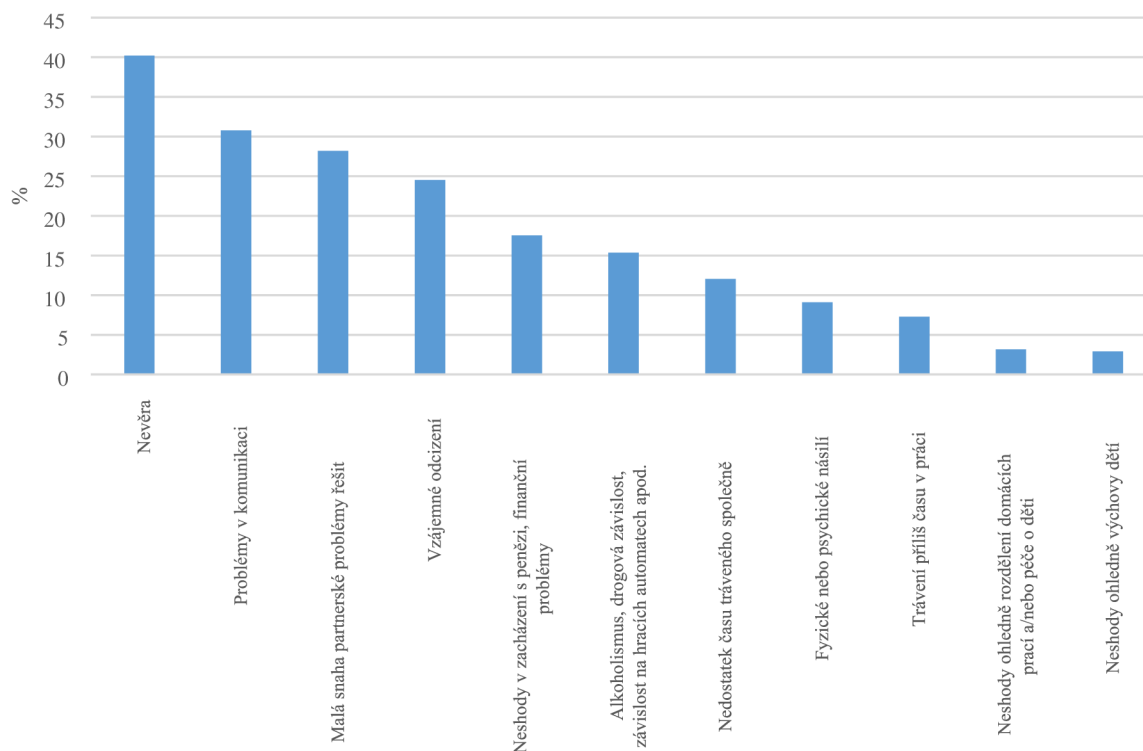
V období mezi čtvrtým a šestým rokem dochází ke zlepšení epizodické paměti (tedy taková paměť, která uchovává vzpomínky na události), které je vývojově podmíněno. Její rozvoj je závislý na zrání hipokampu a na jeho propojení s prefrontální a parietální kůrou. Její vývoj také závisí na úrovni uvažování, tím pádem také na rozvoji jazykových schopností (Vágnerová, Lisá, 2021). Z hlediska vývoje kresby dítě kolem 3. roku začíná kreslit hlavonožce, zhruba o dva roky později se objevuje dokonalejší tělo (Davido, 2001). Na základě těchto poznatků týkajících se vývoje kresby a paměti u dětí předškolního věku jsem stanovila věkové rozpětí respondentů v rozmezí 4-6 let.

V empirické části pracuji s touto hypotézou: Pokud se rodina dítěte rozpadla před jeho třetími narozeninami, dítě tuto rodinu nakreslí jako neúplnou. Pokud se rodina rozpadla po jeho třetích narozeninách, dítě nakreslí rodinu jako úplnou. Hranici tří let jsem také zvolila na základě poznatků o vývoji epizodické paměti. Vycházím z předpokladu, že pokud se rodina rozpadla před třetím rokem života dítěte, dítě si rodinu nepamatuje jako úplnou, a tudíž druhého rodiče do kresby nezahrne.

1.5 Rozpad rodiny

Existuje několik možností rozpadu rodiny. Jednou z nich je smrt jednoho z rodičů. Druhou je prohlášení jednoho z rodičů za mrtvého. Děje se tak v případě, že se nenašlo tělo, ale je pravděpodobné, že ke smrti došlo. Třetí možností je rozvod manželství (Novotný, Ivičičová, 2014). Rozvod svých rodičů prožívá každoročně zhruba 23 tisíc dětí, přičemž zde ale nejsou započítány rozpady nesezdaných páru, takže tento počet bude pravděpodobně ještě vyšší. V případě nesezdaného soužití je rozpad jednodušší – v případě dohody neprobíhá soudní řízení, protože takové soužití není právně ukotveno. Některé náležitosti při rozpadu nesezdaného soužití je možné vyhledat v občanském zákoníku pod jinými pojmy (Zpráva o rodině, 2020).

Hlavní důvody rozpadu rodiny uvádí dokument Zpráva o rodině 2020 tyto (viz graf níže):

Graf 1 – Hlavní důvody rozpadu rodin (Rodina, 2019 in Zpráva o rodině, 2020)

„Právo stýkat se s dítětem mají osoby příbuzné s dítětem, ať blízce či vzdáleně, jakož i osoby dítěti společensky blízké, pokud k nim dítě má citový vztah, který není jen přechodný a pokud je zřejmé, že by nedostatek styku s těmito osobami pro dítě znamenal újmu“ (Občanský zákoník, 1964, § 927). Po rozpadu rodiny z důvodu rozvodu mají oba rodiče právo vídat svoje děti. Je několik variant, kterými styk může probíhat. Dítě může žít s matkou nebo s otcem s tím, že druhého rodiče vídá např. jednou za 14 dní o víkendu, jedno odpoledne v týdnu, 1-2 týdny o prázdninách (Novák, Corradiniová, Vypuštěák, 2015). Výhodou takového styku je jednodušší výchovné působení na dítě. Protože s otcem se často na výchově dítěte podílí ještě další osoba (např. jeho matka, babička dítěte), mohou zde vzniknout určité výchovné spory, čímž se pak tato výhoda mění na nevýhodu. Dítě může také maximálně vnímat jednu z rodičovských rolí (buď roli matky nebo otce). To je zároveň i nevýhodou, protože dítě nevidí v rodině fungování druhé rodičovské role. Dalším negativem je, že dítě druhého rodiče nepozná v běžných situacích (úklid, psaní úkolů, řešení výchovných problémů atd), protože s ním tráví převážně ty hezké chvíle.

Dále dítě může být v péči jednoho z rodičů s tím, že druhý rodič s nimi bydlí v jedné domácnosti. O dítě se také může starat rodinný příslušník, například prarodiče nebo teta se strýcem.

Další možností je střídatá péče. V tomto případě je dítě v péči otce a matky, obvykle po shodnou dobu (ve většině případů týden nebo měsíc) (Novák, 2012). Většinou je to dítě, které pravidelně mění své prostředí a dojíždí za svými rodiči žijícími odděleně, je však možné, aby rodiče dojížděli k dítěti. Ilona Špaňhelová (2010) doporučuje zahájit střídatou péči od 3 let věku dítěte. Dítě v prvních třech letech života získá jistotu a pak je již připraveno prostředí měnit. Do té doby je podle Špaňhelové vhodné, aby se o dítě starali oba rodiče společně, i když spolu už nežijí. U předškolních dětí je dobré střídání v kratších časových intervalech, u školních dětí většinou dochází k prodloužení intervalu na jeden týden, někdy dokonce na dva. Výhodou pro dítě je vnímání obou rodičovských rolí a podílení se obou rodičů na řešení běžných situací. Negativně na dítě může působit jeho přejíždění mezi rodiči.

1.6 Možné reakce dítěte na problémy v rodině

Reakce dítěte na spory v rodině a na možnost jejího následného rozpadu mohou být různé. Odvíjí se samozřejmě i od povahových vlastností dítěte. V některých reakcích může odborník spatřit obranné mechanismy nebo také volání po pozornosti (Špaňhelová, 2010).

Jednou z možných reakcí je lež. Někdy tak dítě uniká do vysněné reality, ve které by si přálo žít. Prostřednictvím drobných krádeží jako reakcí na problémy v rodině se dítě většinou snaží na sebe upozornit. Neodžité nebo nevysvětlené situace v životě dítěte se mohou promítnout do nočních děsů. Možnou pomocí může být dostatečné vysvětlení situace úměrně věku dítěte, zeptat se i na jeho pocity a ověřit pochopení situace. Dalšími možnými reakcemi může být lhostejnost, buď z důvodu malé všímavosti dítěte, nebo zase jako obranný mechanismus, dále zamlklost, pomočování, zhoršení školního prospěchu nebo různé somatické problémy (např. zvracení nebo bolesti). Dítě také může utéct z domova, znovu to může být buď snaha o upoutání pozornosti na sebe, nebo reakce na problémy doma. Dítěti se může zhoršit školní prospěch (nemožnost se soustředit vinou problematického rodinného zázemí), nebo může být také přehnaně vzorné a doufat tak, že se mu touto cestou podaří napravit všechny rodinné neshody. Může nastat i separační úzkost nebo paktování dítěte s rodičem proti druhému rodiči (Špaňhelová, 2010).

U předškoláka (3-6 let) mohou být reakce na problémy v rodině ovlivněny fantazijními představami, ze kterých pak dítě může předvídat budoucnost. Protože v tomto věku hrají rodiče u dítěte velkou roli, je dítě odkázáno na to, co rodič řekne a udělá (Špaňhelová, 2010).

Obecně Špaňhelová (2012) doporučuje mluvit s dítětem přiměřeně jeho věku o vzniklé situaci. Nenechávat ho v ničem samotné, vždy vše vysvětlit, mluvit i o svých pocitech a vyslechnout ty jeho. Neměli bychom dítě v takových situacích obviňovat a také bychom neměli dopustit, aby obviňovalo samo sebe. I my si můžeme být v něčem nejistí – i to doporučuje Špaňhelová (2012) dítěti otevřeně říci, nikdy bychom mu však neměli lhát. Zejména mladším dětem může pomoci dodržování jeho rituálů (chodit spát ve stejný čas, snídat to, na co je zvyklé). Není dobrého druhého rodiče před dítětem pomlouvat a shazovat na něj vinu. V neposlední řadě pomůže zajímat se o to, jak dítě celou situaci vnímá a prožívá, čemu nerozumí a jak mu můžeme pomoci.

1.7 Dítě a oba rodiče

„Dítě potřebuje oba rodiče. Všechno ostatní je kompromis náhradní řešení“ (Pöslová, 2020, s. 30). Já osobně se domnívám, že ve většině případů je ideální, pokud rodinu tvoří matka i otec, což potvrzuje i Opravilová (2016), na druhou stranu si však myslím, že v případě dysfunkčnosti některého z rodičů, případně celé rodiny, je někdy lepší jeden funkční rodič, v krajním případě institucionální výchova či náhradní rodinná péče. Spokojené může být i dítě žijící v rodině s jedním rodičem (Sobotková, 2007).

Pöslová tvrdí, že rodina by se dala vysvětlit jako trojúhelník, přičemž dítě je jeden vrchol a rodiče zbývající dva. Když dojde k narušení vztahu mezi rodiči zaměřeného negativním směrem, mění se také vztah dítěti. Je také toho názoru, že dítě přirozeně v některých fázích života potřebuje více jednoho nebo druhého rodiče, stále však potřebuje oba dva, protože ve chvíli, kdy jeden z rodičů není trvale přítomen, vzniká na jeho místě pro dítě díra (Pöslová, 2020).

Rodič může chybět z více důvodů, v každém případě však dítě potřebuje smutek z toho plynoucí zpracovat. Heinz-Peter Röhr (2018) ve své knize Sebeúcta u dětí mluví o jejím rozvoji a o utajených programech, které v dětech tento rozvoj omezují. Některé z těchto programů mohou vzniknout i v souvislosti s absencí jednoho z rodičů. V případě úmrtí jednoho z nich můžeme pracovat s myšlenkou, že rodič je sice mrtvý, ale dítě stále může cítit jeho podporu a lásku. V případě rozvodu rodičů dítě velmi trpí, a to zejména v případě, pokud se rodina rozpadla v prvních osmi letech života dítěte. Někdy jeden rodič očerňuje druhého, a protože dítě se identifikuje s oběma rodiči, v důsledku toho se také mění pojetí o sobě samém. I přes rozpad rodiny ale dítě může mít stále pocit, že je chtěné a vítané u obou rodičů.

I rodiny s jedním rodičem mohou být kvalitně přizpůsobené (Sobotková, 2007). Pokud jeden z rodičů neplní svou funkci uspokojujícím způsobem, může ho částečně nahradit jiná blízká osoba, ke které má dítě citovou vazbu a u které se cítí milované a přijímané (Röhr, 2018). To potvrzuje i Vágnerová a Lisá – tvrdí, že si dítě může vytvořit alternativní vazbu na jinou osobu (Vágnerová, Lisá, 2021).

Pokud se rodina rozpadne, je velmi důležité, aby rodiče nenapadali jeden druhého v přítomnosti dítěte a nepřetahovali si dítě na svou stranu. Když je dítě tlačeno více k jednomu rodiči, je možná ztráta toho druhého. Situace pro dítě bývá velmi bolestivá (Satir, 2007).

Pro připodobnění a uvědomění potřeby obou rodičů pro dítě můžeme využít několika cvičení. K prvnímu z nich použijeme dvě židle, na které si figurant stoupne tak, aby měl na každé židli jednu nohu. Toto cvičení má ukázat, že každý potřebujeme kořeny z matky i z otce pro svou identifikaci. Pro ukázkou sporů v rodině stále stojí figurant rozkročmo na obou židlích a židle jsou mu mírně odtahovány od sebe. Když se v rodině vyskytne nějaké nedorozumění v rodině, je to často nepříjemné. Pokud děti mají jistotu, že rodiče to zvládnou, zvládnou to také. Pro ukázkou dysfunkční rodiny postavíme židle do nestabilní polohy. U dětí někdy při hlubších problémech v rodině je ohrožena jejich stabilita. V důsledku toho se u dětí mohou vyskytnout změny v chování, například zhoršení školního prospěchu nebo uzavření se do sebe. Nestabilní židle mají ukázat, že je obtížné ustát rozpad rodiny bez následků (Mikulková, 2015).

1.8 Náhradní rodinná a institucionální péče

V některých případech dítě bohužel nemůže vyrůstat ve své vlastní rodině. Může k tomu být mnoho důvodů – smrt jeho biologických rodičů, jeho odložení nebo odebrání dítěte z důvodu afunkčnosti rodiny. Dítě se pak může dostat do institucionální péče, kde do svých 3 až 5 let vyrůstá v kojeneckém ústavu a později přechází do dětského domova. Zde se o děti starají tety-vychovatelky, které však nikdy nemohou těmto dětem nahradit rodinu. Nejlepším přiblížením k rodinné výchově jsou v tomto ohledu pravděpodobně tzv. SOS vesničky.

Marie Vágnerová (2012) uvádí několik možných rizik, které mohou plynout z dětství stráveném v dětském domově a nepřímo poukazují na důležitost rodiny. Dítě nemusí dokázat převzít zodpovědnost za své chování ani za vztah k druhému člověku,

může očekávat, že se o něj vždy někdo postará. Dítě vyrůstající v prostředí dětského domova se pravděpodobně nebude umět přizpůsobit měnícím se podmínkám a nedokáže najít řešení neznámé situace. Dítě v dětském domově nezažilo rodinné prostředí, proto pro něj bude nejspíše obtížnější vybudovat rodinné prostředí pro svou budoucí rodinu než pro dítě, které v rodině vyrůstalo (Vágnerová, 2012).

Vedle institucionální péče je pro tyto děti a zároveň pro rodiče, kteří nemohou, případně nechtějí, mít své vlastní děti, náhradní rodinná péče. První variantou náhradní rodinné péče je osvojení neboli adopce. V tomto případě osvojitelé (lidé, kteří se pro tuto variantu náhradní rodinné péče rozhodli) přejímají veškerá rodičovská práva a povinnosti a současně zanikají práva a povinnosti ve vztahu dítě – biologický rodič. Osvojení rozlišujeme na dva typy: prosté (zrušitelné) a nezrušitelné. V případě zrušitelného osvojení ho v budoucnu soud může z důležitých důvodů zrušit. Při nezrušitelném osvojení již není možné vzít toto rozhodnutí soudu zpět. Takto osvojit je možné pouze dítě starší jednoho roku. V obou případech získává dítě příjmení svých osvojitelů. Osvojit si je možné jen dítě právně volné, což je takové dítě, jehož rodiče dali souhlas s tímto právním aktem, nebo v případě, že biologický rodič dlouhodobě nejeví zájem o dítě (Gabriel, Novák, 2008).

Další možností je pěstounská péče. Je možností pro děti, o které se rodiče nedokáží postarat, zároveň však nedali souhlas k adopci a zůstávají zákonnými zástupci. Pěstouni nejsou zákonnými zástupci dítěte, mohou rozhodovat o základních a běžných záležitostech týkajících se dítěte, k nějakým neobvyklým a významným rozhodnutím pak potřebují souhlas rodičů dítěte, respektive jeho zákonných zástupců. V pěstounské péči je často umožněn styk dítěte s jeho biologickými rodiči. Pěstounskou péči můžeme rozlišit na trvalou a přechodnou. Pěstouni dostávají na rozdíl od adopce od státu finanční příspěvky na péči o dítě (Pemová, Ptáček, 2022).

Kopecká tvrdí: „*Žádná náhradní výchovná péče nemůže v plném rozsahu zastoupit dobře fungující péči rodiny*“ (Kopecká, 2015, s. 48). S tímto tvrzením nesouhlasím. Myslím, že v případě adopce může být dítěti zajištěna téměř stoprocentní náhrada biologické rodiny. U pěstounské péče dle mého názoru velmi záleží na situaci dítěte, a především na pěstounech, kterým je dítě svěřeno do péče.

2 Dětská kresba

2.1 Dětská kresba

„Během poslední doby se ukazuje, že dětská kresba je jedním z nejvhodnějších přístupů k poznání osobnosti dítěte“ (Davido, 2001, s.15). Díky kresbě se můžeme s dítětem ponořit do jeho přání, představ i budoucích cílů, vědomých i těch nevědomých (Novák, 2004).

Dětská kresba je odborníky označovaná za královskou cestu do lidské duše. Dítě si při kresbě hraje, zobrazuje vědomá i nevědomá přání a svá případná trápení (Davido, 2001). Zpočátku je radost dítěte z vznikající stopy větší než zájem o výsledek, jinak řečeno důležitější je skutečnost, že kreslí než to, co kreslí (Uždil, 2002).

Kresbu je možné použít k diagnostice a mnoho psychologů a učitelů ji k tomu skutečně používá. Psychologové kresby využívají ke zjištění mentální úrovně dítěte, ke zkoumání jeho afektivity a také jako komunikační prostředek, pokud se dítě nedokáže dostatečně vyjádřit slovy. Učitelům pak může kresba pomoci přiblížit úroveň kresby dítěte nebo jeho znalosti o lidském těle i o světě celkově (Davido, 2001).

V souvislosti s dětskou kresbou bych chtěla upozornit na dvě skutečnosti. Nikdy není možné diagnostikovat dítě na základě jedné kresby. Je nutné dítě poznat, doptat se na jednotlivé nakreslené prvky. K posuzování dítěte nestačí pouze obrázek, je důležité při diagnostice vzít v potaz i sociokulturní souvislosti. Interpretaci obrázku musí provádět odborník. Je nutné rozlišit, co ještě může posoudit učitelka a co už je v kompetencích psychologa. I já se ve své bakalářské práci zabývám dětskými kresbami, protože však nemám k diagnostice a vyvozování závěrů dostatečné kompetence, budu pouze popisovat skutečnosti a některé mé domněnky týkající se kresby.

Poznatky z této kapitoly a dalších kapitol týkající se dětské kresby slouží jako teoretický podklad pro zvolenou metodu pro získávání informací, dětskou kresbu.

2.2 Vývoj dětské kresby

Vývoj dětské kresby má svá období.

Vývoj zahajuje období skvrn, trvající zhruba první rok života dítěte, případně trochu déle v závislosti na věku prvního setkání dítěte s psacím náčiním. Následuje období čmáranic. To nastupuje okolo jednoho roku věku dítěte a je pro dítě velmi

důležité. Právě zde probíhá experimentace s tužkou. Co se interpretace obrázků z tohoto období týče, Davido (2001) říká: „*Šťastné a spokojené dítě kreslí silné čáry, které na papíře zaberou mnoho místa. Naproti tomu nevyrovnané dítě tužku záhy odhodí*“ (Davido, 2001, s. 22).

Dalším obdobím je období čarání. Dítě se často snaží napodobit psaní dospělých a poprvé zde můžeme pozorovat nějaký záměr při kreslení. Dítě zatím neudrží u kresby pozornost příliš dlouho, střídá její náměty. Projevuje se zde náhodný realismus, kdy dítě kresbu po jejím dokončení náhodně pojmenuje (Davido, 2001).

Následuje stadium hlavonožců a univerzálních postav. Okolo třetího roku děti začínají kreslit nedokonalé postavy, tzv. hlavonožce. Těm s přibývajícím věkem dítěte narůstá množství detailů (Davido, 2001).

Období sklápění se objevuje u dětí mezi pátým až sedmým rokem. V mnoha případech v kresbách u dětí v tomto věku chybí perspektiva, protože děti nerozlišují pojmy vertikální a horizontální a téměř vše zobrazují do vertikální roviny. V tomto období dítě upřednostňuje kresbu vnitřního světa před kresbou světa vnějšího (Davido, 2001).

Děti mezi 7.-12. rokem řadíme z hlediska kresby do období vizuálního realismu. Dítě se snaží o objektivní zobrazení okolního světa, o co nejpřesnější kresbu toho, co vidí (Davido, 2001).

Posledním stadiem je zobrazování v prostoru, které většinou nastupuje po 12. roku. Kresby jsou velmi propracované. Mnoho dětí však v tomto období přestává kreslit kvůli neschopnosti zachytit přesnou realitu (Davido, 2001).

2.3 Zvláštnosti dětské kresby

V dětských kresbách se často objevují zvláštnosti, typické znaky. V této kapitole bych se ráda zaměřila na popis některých z nich.

Jednou z nejčastějších zvláštností je antropomorfismus, jinak také zlidštění. Znamená to, že děti kreslí neživým věcem znaky živých věcí, například slunci nakreslí obličej a ruce. Dítě má často navykklé spojování určitých věcí. Ke slunci vždy přikreslí mrak, domu nikdy nechybí komín. Odborně tento jev nazýváme asociace. Další zvláštností je citovost – dítě kreslí to, co ho zajímá, co má rádo. V dětských výtvorech můžeme občas pozorovat difúzní kresbu, jinak také výtvarné vyprávění. Dítě do jednoho

obrázku nakreslí více dějů, které na sebe navazují. Pokud dítě předměty, které považuje za důležité, nakreslí výrazně větší než předměty ostatní, hovoříme o nadřazenosti. Zajímavým jevem je transparentnost (průhlednost). Dítě ve snaze o zobrazení co největšího množství detailů nakreslí to, co ve skutečnosti není vidět, například miminko, které má maminka v břiše, nebo dům, do jehož pokojů je vidět skrz stěny. Pokud kreslí dítě většinu předmětů tak, že na sebe navazují v pravém úhlu, jedná se o tzv. R-princip. Nesmím opomenout ani zvláštnosti týkající se zobrazení perspektivy. Jednou variantou zobrazení perspektivy v dětských kresbách je úplně chybějící perspektiva. Dále rozlišujeme rotační perspektivu (sklápění do půdorysu nebo nárýsu), vícehledovost (obrázek má současně více nárýs, půdorys i bokorys), obrácená perspektiva (předměty na obrázku se zmenšují směrem k dolnímu okraji), ortoskopie (kresba je v přímém pohledu) a grafoidismus (kresba je nakloněná ve směru písma) (Mrklovská, 2019).

Dětské kreslíře můžeme rozlišit na několik typů. Jedno z možných dělení je na extrovertní a introvertní. Extrovertní malíři se snaží ve svém díle vystihnout předměty s důležitějšími i s méně důležitějšími detaily. V rámci této skupiny můžeme vyčlenit skupinu tzv. specialistů, kteří se ve svých kresbách (i obecně v životě) soustředí na jeden okruh zájmů, například na auta, zvířata, vesmír atd. U introvertních malířů se do popředí dostává zážitek se silným emotivním charakterem. Specialisté se zde objevují minimálně. Obrázky většinou nemají jednoslovné pojmenování a potřebují delší vysvětlení. Dalším možným dělením je dělení na vizuální a haptické malíře. Dítě vizuálního typu si všímá a do kresby zaznamenává zajímavé vlastnosti a skryté detaily daných předmětů. Haptický typ se pak nebojí použít barvu, kterou pak používá zejména k dekoračním účelům, na rozdíl od vizuálního (Uždil, 2002).

Co se témat objevujících se v kresbě předškolních dětí (konkrétně tedy rok před nástupem do školy) týče, tak podle výzkumu Kresby předškolních dětí: Analýza frekvence tématu (v originále *Preschool Children's Drawings: Frequency and Theme Analysis*) (Havigerová, Pohnětalová a kol., 2021) jsou to tato: vozidla (auta, limuzína, karavan, autobus, letadlo), osoby (lidské postavy, princezny), symboly (srdce, pohár), dům, slunce, přírodní objekty (duha, kopec, kámen), nástroje a produkty (klíč, kost, dort atd), zvířata (savci, ptáci, hmyz), mraky, květiny a tráva, zem (respektive čára představující zem) a stromy (Havigerová, Pohnětalová a kol., 2021).

2.4 Kresba v psychologickém výzkumu

Kresba je skvělým nástrojem, jak proniknout do dětského světa přirozeným způsobem. Dítě do svých kreseb promítá svůj svět, a to jak ten, který si uvědomuje, tak i jeho nevědomou část. Právě proto je kresba často využívána v psychologickém výzkumu, k různým diagnostickým účelům a v projekčních metodách.

Učitelky v mateřských školách jsou si jistě vědomy skutečnosti, že kresba postavy z hlediska diagnostiky patří do rukou psychologovi, i přesto se však tyto kresby v pedagogických diagnostikách objevují. Učitelky mohou sledovat vývoj zobrazování lidských postav (Mertin, Gillernová, 2010). Kresba postavy se objevuje také v Jiráskově Testu školní zralosti, kde je kresba postavy jedním ze tří úkolů (Šafránková, 2019). Konkrétním zadáním je pak „Kresba mužské postavy.“, která je po dokončení hodnocena body v rozmezí 1-5 podle množství důležitých prvků lidské postavy. Dalšími testy využívající kresbu jsou například volná kresba využívající se k psychologické diagnostice, doplňování započatých kreseb (Warteggův test), kresba rodiny a kresba začarované rodiny. V neposlední řadě sem patří také test Tři stromů (autor Corboz). Respondenti mají za úkol nakreslit tři stromy, ke kterým poté přiřazují konkrétní osoby. Na základě kresby psycholog může proniknout do rodinných vztahů, vnímání sebe samotného v rámci rodiny, prožitých traumat či psychických i jiných poruch a onemocnění (Svoboda, 2007).

Dítě při kresbě využívané pro psychologické nebo diagnostické účely pozorně sledujeme. Měli bychom si všimnout pořadí, ve kterém postavy na obrázku vyobrazilo, ale také jejich celkového vyobrazení. Má postava mnoho detailů, nebo ji dítě nakreslilo „halabala“? Jaká je velikost jednotlivých postav, jejich rozmístění po prostoru? Psycholog (případně pedagog) do kresby dítěti nikdy nevstupuje. Opomenutí některých důležitých částí může poukazovat na problémy, které se prostřednictvím kresby snaží odhalit. V souvislosti s touto skutečností je ale také velmi důležité se po dokončení kresby dítěte na případné nejasnosti vždy doptat. Možná zjistíme, že dítě nenakreslilo tatínka proto, že je zrovna v práci, nebo pánovi nenakreslilo vlasy, protože je plešatý, stejně tak ale můžeme narazit na nějaký problém. Proto je pečlivý rozhovor tolik důležitý (Davido, 2001).

Při kresbě vytvářené za účelem psychologického či diagnostického posouzení je důležitější soustředit se na obsahovou část práce, než na její provedení po výtvarné stránce, k čemuž by mohli mít sklony především pedagogové (Novák, 2009).

2.4.1 Kresba rodiny v psychologickém výzkumu

Kromě kresby postavy (viz kapitola 2.4 Kresba v psychologickém výzkumu) je v psychologickém výzkumu hojně využívaná také kresba rodiny, případně kresba začarované rodiny, která se používá k odhalení toho, co zatím zůstává v rodinných vztazích ukryto (Novák, 2004). Psycholog Tomáš Novák využíval u dětí kresbu rodiny zejména při rozvodovém řízení během rozhodování, kterému z rodičů dítě bude svěřeno do péče (Novák, 2009). Z vlastní zkušenosti mohu doplnit, že kresba rodiny a kresba začarované rodiny se používá také u rodin žádajících o svěření dítěte do adopční péče, konkrétně u dětí, které již v rodině jsou.

Pro zadání kresby rodiny je ideální říci: „Nakresli svou rodinu.“ Pokud se dítě doptává, koho má nakreslit, neměli bychom vyjmenovávat konkrétní osoby, ale usměrnit ho odpovědí, že nakreslit má toho, kdo do jeho rodiny patří. Pokud bychom dítěti napověděli, dojde ke zkreslení výsledků. Ke kresbě by dítě nemělo mít k dispozici gumu, protože i škrtnutí a opravy mají pro rozbor význam. Do kresby dítěti nezasahujeme a uplatňujeme také pozorování, konkrétně si všímáme celkové nálady kresby, kdo na obrázku je a kdo chybí, kdo byl nakreslen jako první, kde jsou jednotliví členové umístěni, velikosti postav, pro psychology má velký význam zobrazení rukou. Doptáváme se dítěte na chybějící členy a pozorujeme jejich odpověď (Novák, 2009).

S kresbou rodiny pracoval také psycholog Zdeněk Matějček. Nechával dítě zobrazit rodinu z jeho subjektivního pohledu. Variantou kresby rodiny je kresba začarované rodiny, při které se vychází z předpokladu, že dítě vybírá členům rodiny jednotlivá zvířata na základě jejich vlastností. Opět by měl následovat rozhovor pro ověření vzájemných vztahů a vlastností členů rodiny (Skutil a kol., 2011).

Další možností diagnostické kresby rodiny je Test Kinetic Family Drawing (autoři R. C. Burns, S. H. Kaufman). Tento test spočívá v kresbě členů rodiny, kteří něco dělají. Vyobrazená činnost pak něco sděluje o mezirodinných vztazích. Na rozdíl od jiných testů testující odchází z místnosti a za dítětem chodí pouze občas. V USA používají tento test při podezření na týrání dítěte a při svěřování dětí do péče při rozvodovém řízení (Davido, 2001).

Vyhodnocení kresby, její diagnostiku a následné závěry by měla provádět vždy jen způsobilá a k těmto úkonům plně kompetentní osoba. Při interpretaci kresby se obecně může zaměřit na celkový dojem z kresby, osoby a jejich vyobrazení v kresbě, na jejich velikost, pořadí a způsob, kterým je jejich autor zobrazil. Pokud kresba obsahuje dostatek detailů, je možné hodnotit i výraz jednotlivých postav a zobrazení částí těl. Novák (2009) zmiňuje také hodnocení šrafování a stínování, to ale podle mého názoru u dětí předškolního věku nelze hodnotit. Naopak vynechání některého z rodinných příslušníků už je možné použít a zde znovu připomenou důležitost následného rozhovoru, který nám napoví, zda je tu možnost nějakého problému, nebo zda dítě prostě jen zapomnělo. Nutnost provést rozhovor uvádí i Skutil a kol. (2011) a potvrzuje to také Davido (2001 In Žáčková, 2001). Pokud má dítě k dispozici gumu, věnujeme pozornost i gumování, případným opravám při kresbě. V případě použití pastelek může odborník sledovat i význam používaných barev (Novák, 2004).

Protože já z pozice učitelky v mateřské škole k hodnocení kreseb na této úrovni způsobilá nejsem, budu zde uvádět pouze mé osobní domněnky a holá fakta plynoucí z kreseb.

Na základě této kapitoly a odborného článku Táta jako hroch, máma jako holubice: Dětská kresba odhaluje vztahy v rodině (Novák, 2009) jsem prováděla kresby s dětmi uvedené v této bakalářské práci. Použila jsem totožné zadání kresby, podobné zaměření při pozorování a inspirovala jsem se zde při tvorbě otázek do polostrukturovaného rozhovoru.

2.5 Kresba rodiny v závěrečných pracích

Kresbě rodin u dětí v předškolním věku se v průběhu let věnovalo již mnoho závěrečných prací (Jestřábíková, 2020; Koubová, 2020; Řánková, 2014; Adámková, 2018).

Bakalářská práce Rodina očima dítěte předškolního věku (Jestřábíková, 2020) se věnuje kresbě začarované rodiny u dětí v předškolním věku. Martina Koubová (2020) se ve své závěrečné práci s názvem Koncept rodiny u dětí z rozpadlých rodin věnuje pohledem dětí na rodinu, konkrétněji kazuistikám dětí z neúplných rodin ve věku 4-15 let. Jako testovou metodu použila kresbu rodiny. V dosažených výsledcích zmiňuje, že žádné z dětí nenamalovalo nevlastního rodiče, naopak nevlastní sourozenec se v kresbě objevil u pěti dětí. Další závěrečnou práci věnující se tomuto tématu je bakalářská práce

Kresba začarované rodiny a rozdíly v kresbě u dětí z úplných rodin, neúplných rodin a dětských domovů (Řánková, 2014). Přímou kresbě rodiny se ve své závěrečné práci Rodina očima dětí předškolního věku věnuje Sára Adámková (2018). Zaměřuje se na to, jak děti vnímají fenomén rodiny. Pozoruje rozdíly v kresbě rodiny mezi dětmi bydlícími ve městě a na vesnici. Některé děti z výzkumného souboru měly potíže odpovědět na otázku, co je to rodina. Tato otázka mě zaujala, a proto jsem se ji do svého výzkumu rozhodla také zařadit, na rozdíl od Adámkové se však zaměřuji více na děti z úplných a neúplných rodin a místo jejich bydliště naopak úplně opomím.

3 Výzkumné cíle, otázky a hypotézy

Cílem mé bakalářské práce je zjistit, jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje.

Jako výzkumné otázky jsem zvolila tyto:

- VO1: Jaký vliv na vnímání rodiny dítětem předškolního věku má složení sdílené domácnosti se členy rozšířené rodiny?
- VO2: Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?

V bakalářské práci pracuji s těmito hypotézami:

- H1: Pokud s rodinou žije v jedné domácnosti člen širší rodiny, dítě ho v kresbě i v následném rozhovoru zahrne do své rodiny.
- H2a: Pokud se rodina dítěte rozpadla před jeho třetími narozeninami, dítě tuto rodinu nakreslí jako neúplnou. Pokud se rodina rozpadla po jeho třetích narozeninách, dítě nakreslí rodinu jako úplnou.
- H2b: Pokud dítě vidá rodiče, se kterým nebydlí, pravidelně, zahrne ho do kresby své rodiny.

4 Použitá metodologie

4.1 Polostrukturovaný rozhovor s rodiči

Jako první při návštěvě probíhal polostrukturovaný rozhovor s rodiči. Zvolila jsem ho jako úvodní proto, abych měla informace o stavu rodiny dítěte a mohla pak individuálně volit případné další doplňující otázky.

Pro polostrukturovaný rozhovor s rodiči byly použity tyto otázky:

- Je vaše rodina úplná nebo neúplná? (vlastní formálně úplná, formálně úplná, formálně neúplná, neformálně úplná, neformální neúplná)
- Bydlíte pouze se základní rodinou, nebo i se členy rozšířené rodiny? S kým?
- otázky pro neúplné rodiny:
 - V kolika letech dítěte se vaše rodina rozpadla?
 - Jak často dítě vidá rodiče, se kterým nebydlí?
- + případné další doplňující otázky vyplývající z rozhovoru

Rozhovor byl proveden za přítomnosti obou rodičů. Pokud to nebylo možné, je tato skutečnost uvedena přímo u konkrétního dítěte.

Protože má rozhovor s rodiči sloužit především k poskytnutí informací pro další výzkumné šetření s dítětem, přepracovala jsem ho pro snazší orientaci pouze do shrnujícího textu, ne do přepisu rozhovoru.

Otázky byly zvoleny tak, aby korespondovaly s hypotézami a výzkumnými otázkami. Souvislost jednotlivých otázek s výzkumnými cíli je pomocí křížku naznačena v tabulce níže.

otázky z rozhovoru s rodiči	Jaký vliv na vnímání rodiny dítětem předškolního věku má složení sdílené domácnosti se členy rozšířené rodiny?	Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?
Bydlíte pouze se základní rodinou, nebo i se členy rozšířené rodiny? S kým?	X	

V kolika letech dítěte se vaše rodina rozpadla?		X
Jak často dítě vidá rodiče, se kterým nebydlí?		X

4.2 Kresba

Po rozhovoru s rodiči následovala kresba. Dítě vždy mělo k dispozici pastelky a čtvrtku o formátu A4. Zadání kresby bylo: „Nakresli svou rodinu.“ Poté mělo dítě na provedení kresby tolik času, kolik potřebovalo. Po dokončení kresby následoval polostrukturovaný rozhovor s dítětem. Výzkum probíhal většinou v odpoledních hodinách, aby dítě mělo dostatek času na odpočinek po strukturovaných aktivitách v mateřské škole. Dále probíhal v místě, které dítě dobře znalo (domov, mateřská škola) pro zachování co největšího komfortu dítěte. Pokud výzkum probíhal jinde než v domově příslušného dítěte, je tato skutečnost uveden vždy u konkrétního dítěte.

4.3 Polostrukturovaný rozhovor s dítětem

Bezprostředně po dokončení kresby následoval polostrukturovaný rozhovor s dítětem.

Při tvorbě otázek jsem se inspirovala v odborném článku Táta jako hroch, máma jako holubice (Novák, 2009) – viz výše (kapitola 2.4.1 Kresba rodiny v psychologickém výzkumu), protože se zabývá podobným tématem. Pro polostrukturovaný rozhovor s dítětem jsem použila tyto otázky s možností doptat se na další skutečnosti:

- Kdo je na obrázku? Koho jsi nakreslil? (+ další individuální otázky na nakreslené i nenakreslené členy rodiny)
- Kdo s tebou bydlí doma? Je na obrázku?
- Co je podle tebe rodina?
- Jak se pozná rodina?
- Kdo všechno může být rodina?

Protože rozhovor s dítětem je jednou z hlavních zvolených výzkumných metod, jeho nejdůležitější části jsem doslovně přepsala. Přepisy rozhovorů jsou v přílohách na konci práce.

4.4 Pozorování

Poslední použitou výzkumnou metodou je pozorování. To jsem uplatňovala při ověřování informací z rozhovoru s rodiči, při zaznamenávání postupu kresby dítěte a při hodnocení jeho psychického a fyzického stavu (napětí, únava, nechut' k práci, ...), které by případně mohlo zkreslit výsledky výzkumu. Informace získané z pozorování jsou uvedené vždy u jednotlivých dětí.

5 Popis výzkumného vzorku

Výzkumný vzorek jsem vybírala z předškolních dětí. Ač předškolní věk je charakterizován věkovým obdobím od 3 do 6 let (případně do 7 let v případě odkladu povinné školní docházky) (Vágnerová, Lisá, 2021), vybrala jsem si pro potřeby své bakalářské práce věkové rozmezí 4-6 let. Děti mladší čtyř let jsem vynechala, protože na základě teoretických poznatků týkající se kresby (viz kapitola 2.2 Vývoj dětské kresby) (Davido, 2021) si myslím, že by tyto děti ještě nebyly schopné provést kresbu a zodpovědět následné otázky. Dále se jedná o děti z úplných i neúplných rodin, ve kterých nezáleží na tom, zda se dítě s druhým rodičem, se kterým trvale nebydlí, vídá či nikoliv. Základní rodiny těchto dětí buď bydlí samostatně nebo společně s některým členem rozšířené rodiny.

Respondenti byli nejdříve vybírání metodou účelového výběru. Oslovovala jsem vhodné respondenty z mého okolí z důvodu snazšího navázání kontaktu s dětmi pro hladší průběh spolupráce. K doplnění dostatečného počtu respondentů pro zachování objektivitu práce jsem poté výběr respondentů doplnila o metodu sněhové koule. Oslovovala jsem své známé a mateřské školy v mém okolí s prosbou o doporučení vhodných respondentů a zprostředkování kontaktu s nimi.

Výzkumný vzorek tvoří celkem 13 dětí. Jedna respondentka byla z vzorku vyřazena kvůli nespolehlivosti výsledků. Dívka odmítla spolupracovat, a to jak při kresbě, tak i při následném rozhovoru.

V následující tabulce pro snazší orientaci uvádím přehled jednotlivých dětí, jejich věku a rodinné situaci.

jméno	věk	rodinná situace
Evička	6 let, 0 měsíců	formálně neúplná rodina bydlící s rozšířenou rodinou
Adámek	5 let, 8 měsíců	vlastní formálně úplná rodina bydlící samostatně
František	6 let, 0 měsíců	formálně neúplná rodina bydlící samostatně
Elenka	6 let, 2 měsíce	vlastní formální úplná rodina bydlící s rozšířenou rodinou
Honzík	5 let, 5 měsíců	vlastní formální úplná rodina bydlící samostatně

Agátka	5 let, 5 měsíců	formálně neúplná rodina bydlící samostatně
Edík	4 roky, 10 měsíců	vlastní formální úplná rodina bydlící samostatně
Kryštof	5 let, 6 měsíců	vlastní formální úplná rodina bydlící samostatně
Mia	6 let, 4 měsíce	neúplná rodina (viz kapitola 6.9 Mia)
Vojtík	5 let, 7 měsíců	vlastní formálně úplná rodina bydlící s rozšířenou rodinou
Matěj	5 let, 10 měsíců	neformální neúplná rodina bydlící s rozšířenou rodinou
Šimon	6 let, 3 měsíce	formálně neúplná rodina
Vašík	6 let, 0 měsíců	formálně neúplná rodině

Průměrný věk zúčastněných respondentů je 5 let 8 měsíců (zaokrouhleno).

6 Popis sběru dat

Tato kapitola se věnuje popisu dosažených výsledků při výzkumném šetření v rámci této bakalářské práce. Výzkumné šetření probíhalo s dětmi ve věku 4-6 let žijících v úplných i neúplných rodinách bydlících samostatně i se členy rozšířené rodiny. Rozhovory s rodiči byly zaměřeny na zjišťování rodinných poměrů, pak probíhala kresba rodiny dítětem se zadáním: „Nakresli mi svou rodinu.“ Následoval polostrukturovaný rozhovor s dítětem s cílem zjistit, jak vnímá rodinu.

Popis dosažených výsledků je rozdělen do jednotlivých kapitol, které shrnují vždy práci s jedním dítětem. Je zde shrnutý rozhovor s rodiči, informace získané pozorováním, průběh kresby a závěrečné shrnutí. Přepis rozhovoru s dětmi je obsažen v přílohách.

Jména dětí i jejich rodinných příslušníků byla změněna. Pohlaví a věk dětí zůstalo zachováno.

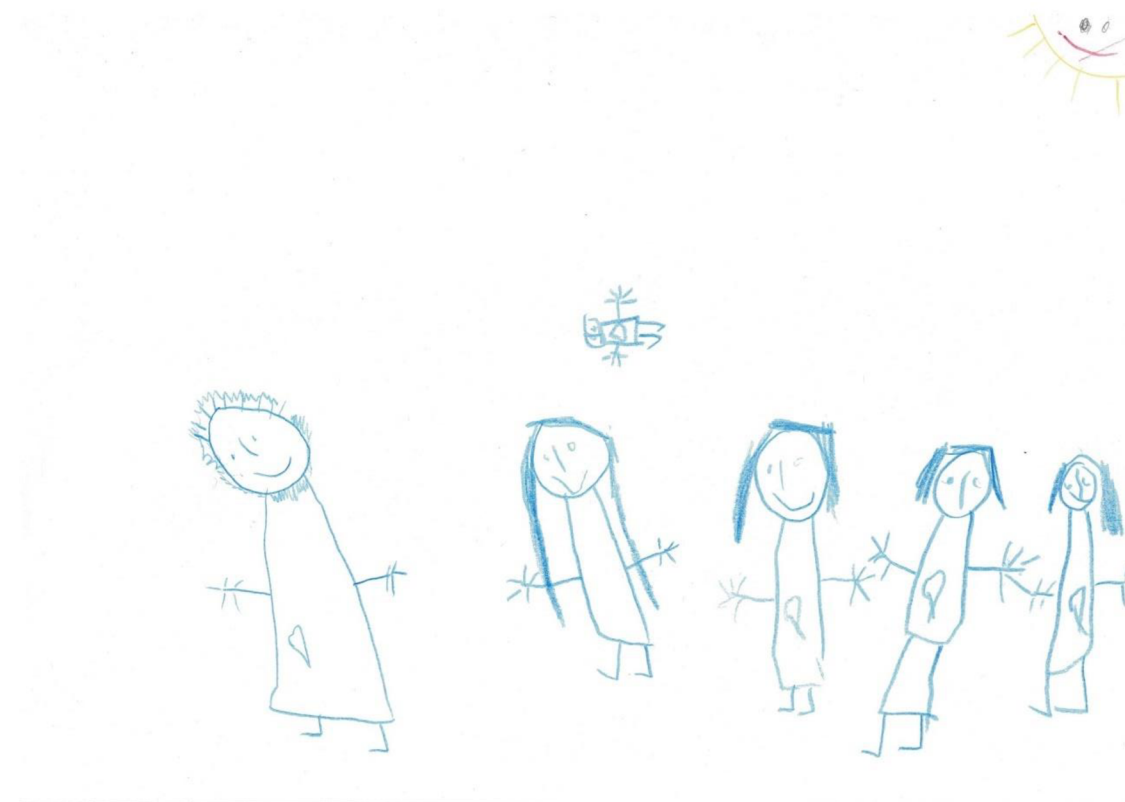
6.1 Evička (6 let, 0 měsíců)

Evička pochází z formálně neúplné rodiny, které se rozpadla v jejích 1,5 letech. V současné době žije Evička společně s její maminkou a starší sestrou, maminky maminkou (Eviččina babička), babiččíným přítelem (Eviččin nevlastní dědeček) a s maminčinými bratry (Eviččiny strýcové). Otec může Evičku i její sestru vídat jednou za 14 dní, poslední dobou tyto styky však příliš nefungují. O styk otce s Evičkou podle maminčiných slov nemá v současné době zájem ani otec, ani sama Evička. V tomto případě se mi bohužel podařilo sehnat informace pouze od Eviččiny maminky.

Když jsem dívku požádala o nakreslení její rodiny, odpověděla, že to dokáže, že to umí, ihned se chopila pastelky a pustila se do práce. Po dokončení její kresby proběhl strukturovaný rozhovor.

Závěrečné shrnutí: Evička do své kresby rodiny zahrnula členy základní rodiny (sestru, maminku) a také některé členy rozšířené rodiny, se kterými bydlí (nevlastní děda, babička). Svě místo tu má také její otec, se kterým se nyní příliš nevidá. O své rodině mluvila s nadšením, většina otázek ji nezaskočila. Překvapilo mě, že při otázce, kdo s ní bydlí, neuvědla svou sestru i přes opakovaný dotaz, zda na někoho nezapomněla. Myslím však, že to bylo opravdu jen omylem, protože sestra se objevuje na obrázku i ve výčtu osob, které tvoří rodinu. Nevlastního dědečka nakreslila jako miminko, na otázku proč,

odpověděla, že se tam nevešel, a proto je vyobrazen jako malinké miminko. Rodina je podle Evičky to, když jsou spolu a pozná ji tak, že jsou všichni. Do rodiny při rozhovoru zahrнула kromě již výše zmíněných členů rodiny zahrnutých v kresbě i své strýce a dědu.

Obr. 1 – Evička (6 let, 0 měsíců)

6.2 Adámek (5 let, 8 měsíců)

Adámek pochází z vlastní formálně úplné rodiny bydlící samostatně, tedy se základní rodinou (matka, otec, Adámek a mladší bratr). Informaci potvrdili oba rodiče. Kresba a oba rozhovory probíhaly u jídelního stolu. Na základě pozorování myslím, že chlapec má se všemi členy své rodiny dobré vztahy. Adámek byl pravděpodobně dopředu seznámen s cílem mé návštěvy, protože když jsem ho požádala o nakreslení jeho rodiny, jen přikývl a pustil se do práce. Nejdříve vyobrazil všechny postavy oranžovou pastelkou, poté je začal vybarvovat – všechny stejně. Po dokončení postav modrou pastelkou nakreslil oblohu a zelenou trávou. Když řekl, že je hotovo, provedla jsem s Adámkem polostrukturovaný rozhovor.

Závěrečné shrnutí: Adámek žije v úplné rodině bydlící samostatně. To se projevilo i v kresbě, ve které zobrazil sebe, oba rodiče a mladšího bratra. Při otázce, kdo všechno je rodina, uvedl i členy rozšířené rodiny, dokonce i ty, které sám nemá (sestra). Ač jsem ho požádala, aby nakreslil svou rodinu, na začátku rozhovoru to chvíli vypadalo, že kreslil nějakou obecnou rodinu. Uvedl totiž, že nakreslil dva bratry, neřekl, že je to on a mladší bratr, ale obecně dva bratrové. Po konkrétnějším doptávání a chvílce přemýšlení uvedl, že menší postava na obrázku je jeho mladší bratr a on je ten druhý, úplně vpravo. V otázkách na svou rodinu odpovídal jednoduše a stručně, rodinu pro Adámka představuje máma a táta, kteří jsou podle mého názoru pro Adámka velmi důležití, protože je uvedl v téměř každé odpovědi. Rodinu by poznal Adámek tak, že „větší jsou dospělí a menší děti“. Při rozhovoru do rodiny zahrnul kromě svých rodičů i prarodiče, sourozence obecně, strýce a tetu.

Obr. 2 - Adámek (5 let, 8 měsíců)

6.3 František (6 let, 0 měsíců)

František pochází formálně neúplné rodiny bydlící samostatně (s maminkou a starším bratrem). Jeho rodina se rozpadla ještě před jeho narozením a bohužel se ani přes velkou snahu dohromady již nikdy nedala. Otec vídá Františka i jeho staršího bratra jednou za

14 dní od pátku do neděle. Rozhovor bohužel nebylo možné provést i s přítomností tatínka.

Rozhovor a kresba s Františkem probíhaly v mateřské škole, kam František dochází a kde zároveň pracuje i jeho maminka. Toto prostředí maminka upřednostnila před domovem a protože se zde chlapec cítí jistě a dobře to tu zná, souhlasila jsem.

Když jsem Františka požádala, aby mi nakreslil svou rodinu, zasmál se, řekl: „Dobře,“ a pustil se do práce.

Jako první nakreslil tři postavy (zleva – maminka, bratr, František), poté jim vybarvil trička a dokreslil vlasy. Následovala dlouhá pauza, která na mě působila dojmem, že František svou práci již dokončil. Nakonec dokreslil ještě poslední postavu.

Závěrečné shrnutí: František se do kresby rodiny pustil ihned bez zaváhání. Vybral si modrou pastelku. Nejdříve nakreslil první tři postavy zleva (kromě velikosti vypadaly totožně), poté jim všem vybarvil trička a dokreslil vlasy. Následovala pauza, kdy na mě František působil, že má již hotovo, proto jsem se rozhodla začít s rozhovorem. František nesouhlasil a dokreslil ještě tatínka. Později si přál domalovat ještě slunce a dům. Na obrázku se vyskytují všichni členové rodiny, se kterými bydlí v domácnosti (maminka, on a starší bratr), navíc také tatínek. Ihned po jeho dokreslení vysvětlil tatínkům culík – možná proto, abych si ho náhodou nespletla s maminkou, která má podobný. Některé mé otázky nepochopil, většinou ale po zopakování otázky a dostatku času na přemýšlení odpověď vymyslel. Vnímání rodiny má František založené na vzájemné blízkosti jednotlivých členů. Při otázce Kdo všechno může být rodina opomenul zmínit bratra, myslím však, že to bylo opravdu jen opomenutí, protože v jeho kresbě se objevil.

Obr. 3 – František (6 let, 0 měsíců)

6.4 Elenka (6 let, 2 měsíce)

Elenka pochází z vlastní formální úplné rodiny. Žije v jedné domácnosti společně se svými rodiči, dvěma mladšími sestrami a prarodiči z matčiny strany. Maminka při rozhovoru zmiňuje jako posledního člena rodiny také psa s odůvodněním, že při kresbě rodiny ho Elenka také často zobrazuje. Informace z rozhovoru s maminkou se ztotožňují s informacemi dostupnými v MŠ. Dívka dochází do mateřské školy, ve které učím, a na základě pozorování mohu říci, že má s rodinou pevné pouto. Často myslí na své dvě mladší sestry, kreslí jim obrázky pro radost, chce jim vzít bonbon, pokud se ve třídě nějaké rozdávají.

Rozhovor a kresba s Elenkou probíhaly v mateřské škole ve třídě, ve které já vyučuji a kam Elenka dochází. Toto prostředí jsem zvolila proto, že zde je náš kontakt přirozenější, než by byl u Elenky doma (jsme zvyklé se potkávat v MŠ, návštěva doma by podle mého názoru působila nepřírodně).

Když jsem Elenku požádala o nakreslení rodiny, reagovala spíše negativně. Nevěděla, která pastelka je černá, protože v košíku bylo víc pastelek tmavých odstínů.

Nabídla jsem volný papír na zkoušení barev, s čímž souhlasila, využila ho a pustila se do práce.

Kreslit začala zleva. Nejdřív nakreslila příslušný počet hlav, který přepočítala a přeříkávala si polohlasem jednotlivé členy rodiny. Pracovala samostatně, bez jakýchkoliv otázek. Na závěr kreslila postavám vlasy. Hodně přemýšlela, kdo jaké má, aby mu je nakreslila s odpovídající barvou. Úplně poslední se na obrázku objevil pes.

Závěrečné shrnutí: Elenka se po počáteční malé nechuti nakonec se zadáním popasovala výborně. Pracovala samostatně a velmi pečlivě se věnovala počtu členů rodiny a jejich vzhledu, především pak barvě vlasů. Na otázky na postavy na obrázku, na členy rodiny, se kterými sdílí domácnost, i na možnosti, kdo všechno může být rodina, odpovídala vždy totožně: ona sama, dvě mladší sestry (Janička a Simonka), maminka, tatínek, babička, děda a pes Daisy. Dle mého názoru má Elenka velmi ukotvenou tuto podobu rodiny plynoucí ze sdílení jedné domácnosti, protože ani v obecnější otázce kdo všechno může být rodina nevedla nikoho, s kým by nebydlela. Rodinu vnímá jako velké místo. Na otázku jak se pozná rodina Elenka jako druhou odpověď uvedla, že se pozná tak, že jsme se u nich narodili. Takový názor mě příjemně překvapil.

Obr. 4 – Elenka (6 let, 2 měsíce)

6.5 Honzík (5 let, 5 měsíců)

Honzík od narození vyrůstá ve vlastní formální úplné rodině. Bydlí v rodinném domě společně s matkou, otcem a dvěma staršími sestrami. Jsem učitelkou v mateřské škole, kam Honzík dochází. Mateřská škola je spojena v jedné budově s malou základní školou. Honzíkova maminka zde pracuje jako školnice a protože s ní chlapec tráví hodně času v práci, je mu prostředí školy i mateřské školy dobře známé. Protože má Honzík někdy potíže se soustředěním, pracovala jsem s ním o samotě v jedné ze dvou tříd v ZŠ, jejíž prostředí Honzík dobře zná. Rozhovor byl proveden již dříve s oběma rodiči. Úroveň chlapcovy kresby je v době průběhu empirické části podprůměrná. Podíl na tom může mít Honzíkova zraková vada, kterou trpí.

Při žádosti o nakreslení jeho rodiny Honzík nejdřív nereagoval, vybral si fialovou pastelku a poté řekl: „Nejdřív udělám radši barák,“ a nakreslil přes celou čtvrtku obdélník. Potom se pustil do kresby postav, první se na obrázku objevila jeho maminka, o které na základě pozorování můžu říci, že je pro chlapce velmi důležitá a mají spolu velmi blízké citové pouto. Pak nakreslil sebe. Pak hlásil, že je hotovo, vzápětí však vykřikl, že zapomněl na dvě starší sestry a dokreslí je. Honzíkovo počínání jsem nijak nekomentovala, nechávala jsem mu dostatek času a on pokračoval. Kreslil rychle a chaoticky, umístění postav se mi zdálo náhodné podle prostoru na papíře. Po dokreslení dvou starších sester se zarazil, několikrát počítal členy rodiny, pomáhal si prsty. Jedna postava mu chyběla, Honzík dlouho přemýšlel, nakonec si vzpomněl, která postava chybí, nahlas mi sdělil, že je to taťka. Dokreslil poslední postavu, pečlivě si přeříkával části těla, které kreslil (na základě doporučení od klinické logopedky s maminkou v době výzkumu často trénoval kresbu postavy).

Závěrečné shrnutí: Honzík při kresbě pracoval chaoticky, postavy umísťoval podle toho, kde ještě na papíře zbýval prostor. Jako první nakreslil maminku, pak sebe, po pauze následovaly obě starší sestry. Chybějícího tatínka nakonec odhalil a dokreslil. V průběhu kresby měnil označení jednotlivých postav, stále se však pohyboval v okruhu jeho základní rodiny (rodiče, sestry). Na otázky odpovídal relativně neochotně, nechtělo se mu nad nimi příliš přemýšlet. U Honzíka se opět objevilo vnímání té rodiny, se kterou sdílí jednu domácnost, a to jak v kresbě samotné, tak i v následném rozhovoru. U chlapce navíc pravděpodobně určitou roli hraje i dům samotný – nakreslil ho na obrázek jako první a zmínil ho i v odpovědi na otázku, jak se pozná rodina.

Obr. 5 – Honzík (5 let, 5 měsíce)

6.6 Agátka (5 let, 5 měsíců)

Agátka pochází z formálně neúplné rodiny, přičemž její matka a otec spolu žili pouze jako partneři, ne jako manželé. Rozpad rodiny uvedla maminka Agátky na její čtvrtý rok, vzápětí se však opravila na 3,5 roku s tím, že ten poslední rok už to nebylo ideální. Agátka v současné době žije s maminkou, starší sestrou a mladším bratrem. Dočasně s nimi bydlí také babička z matčiny strany. (Protože je toto bydlení pouze dočasné, počítám Agátčinu rodinu jako neúplnou rodinu bydlící samostatně.) Otce Agátka nevidá vůbec. Odpovědi se podařilo získat od maminky a babičky, od otce bohužel ne. Agátka je podle jejich slov nad tatínka hodně fixovaná, což částečně mohu potvrdit i ze společné práce, protože se v některých odpovědích objevil jako první. Dívka dochází na logopedii z důvodu špatné výslovnosti, v souvislosti rozpadu rodiny začala navíc trpět i koktavostí.

Po rozhovoru s maminkou jsem požádala Agátku o nakreslení její rodiny. Nic neřekla, pouze se podívala na maminku a po její pobídce se pustila do práce. Jako první nakreslila červenou pastelkou tři postavy (začala vlevo a pokračovala směrem doprava), pak chvíli přemýšlení domalovala trávu, oblohu a slunce. Následně domalovala postavám vlasy, obočí, pusy, vše překreslila tmavě zelenou pastelkou a kreslila si okolo slunce. Potom udělala kolem postav fialové kruhy, následně je udělala i na obloze. Pak dokreslila

několik duh a hnědý ovál, okolo kterého pak kroužila všemi možnými pastelkami. Když jsem se jí zeptala, co to je, neodpovídala, až když se na totéž zeptala maminka, uvedla, že vítr. Celá kresba zabrala Agátce téměř půl hodiny, až se mi trochu zdálo, že schválně oddaluje náš rozhovor. Při rozhovoru se mnou Agátka příliš nechtěla mluvit, potřebovala ujištění a pobídky maminky. Někdy reagovala na mou otázku, až když ji zopakovala maminka. Protože jsem chvílemi Agátce zcela dobře nerozuměla, některé odpovědi mi „překládala“ její maminka. Tato dopomoc v přepisu rozhovoru není uvedena.

Závěrečné shrnutí: Agátka postavy nakreslila jako první, pak se ale věnovala dokreslování ostatních věcí (tráva, květiny, duha, vítr), detailům na postavě spíše okrajově, sem tam jim dodělala nějaké detaily. Při rozhovoru uvedla, že tři nakreslené postavy jsou matka, otec a mladší bratr. Při otázce na sebe a starší sestru odpověděla, že obě jsou ještě v bříšku. Zdálo se, že barvy volí náhodně, přičemž zelená převažovala, nejspíše proto, že je to – jak uvedla babička a maminka – její oblíbená barva. Ve většině případů preferuji práci s dětmi o samotě, v případě Agátky jsem však za přítomnost maminky byla ráda. Agátka často potřebovala její ujištění a podporu, navíc mi mohla pomáhat porozumět jejím odpovědím. Jsem si vědoma toho, že u některých otázek by šly odpovědi více rozvést, doptat se dále, nechtěla jsem však na dívku již více tlačit, a proto jsem se nedoptávala. Rozhodla jsem se takto kvůli určité neochotě mluvit, plynoucí pravděpodobně z toho, že mě Agátka blíže nezná, pak i kvůli její problematické výslovnosti. Dále jsem chvílemi měla pocit, že je toto téma pro ni citlivé. Ač babička s Agátčinou rodinou bydlí pouze dočasné, Agátka ji v rodině často zmiňovala. Podobně jako tatínka, kterého neopomněla u žádné odpovědi. Toho naopak uvedla, že s nimi bydlí, ač to již není pravda. Co je to rodina ani jak se pozná Agátka nevěděla.

Obr. 6 – Agátka (5 let, 5 měsíců)

6.7 Edík (4 roky, 10 měsíců)

Edík pochází z vlastní formální úplné rodiny, která bydlí pouze se základní rodinou (otec, matka, Edík a jeho mladší sestra). Informace byly získány od obou rodičů, kteří odpovídali shodně.

Edíkovi se do kresby rodiny nechtělo. Možná to bylo tím, že se styděl, příliš mě neznal, částečně se mu také nechtělo. Po dlouhém přemlouvání a ujišťování se do kresby pustil. Nakreslil nejdříve postavu vlevo, která byla původně on sám, poté to změnil na tatínka a sebe nakreslil vedle. Tuto změnu přisuzuji velikosti hlavy, která se mu u druhé postavy pravděpodobně nepodařila tak, jak si představoval. U sebe neopomněl přikreslit dioptrické brýle, které nosí. Téměř celou dobu používal zelenou pastelku, kterou v závěru vyměnil za žlutou, aby dokreslil slunce. Tím svou práci skončil a nechtěl již pokračovat dál.

Závěrečné shrnutí: Edíkovi se do kresby rodiny ani do následného rozhovoru nechtělo, styděl se a myslím, že se to ve určité míře projevilo na výsledku. Na obrázku se objevil pouze on a tatínek, absenci maminky a mladší sestry odůvodnil tak, že se mu už nechtělo kreslit, což mohu na základě pozorování potvrdit. Jako první se na obrázku objevil on sám, později tuto postavu označil jako tatínka a sebe nakreslil vedle. Myslím, že tato změna proběhla z důvodu nepovedené velikosti hlavy. Při odpovědi mě příjemně překvapila jeho odpověď na otázku co je to rodina – že jsou všichni pohromadě a bydlí spolu, na zbylé nic neodpověděl. Dokázal vyjmenovat s kým vším bydlí. Edíka jsem se rozhodla do výzkumného vzorku zařadit i přes počáteční neochotu spolupracovat, protože si myslím, že rozhovor a z velké části i kresba jsou vhodné k posouzení.

Obr. 7 – Edík (4 roky, 10 měsíců)

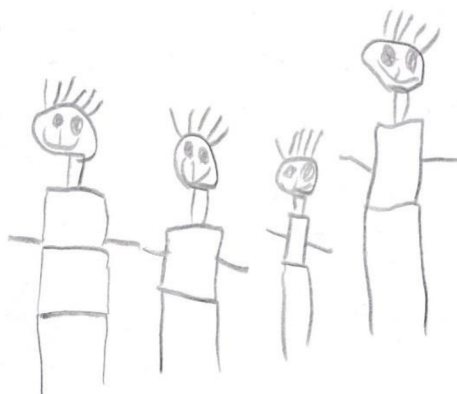
6.8 Kryštof (5 let, 6 měsíců)

Kryštof vyrůstá ve vlastní formální úplné rodině bydlící samostatně, tedy Kryštof, jeho matka a otec a mladší bratr. U rozhovoru byli přítomni oba rodiče.

Při žádosti o nakreslení své rodiny Kryštof jen krátce pokývl, vybral si černou pastelku a hned se pustil do práce. Kreslil zleva, vždy nakreslil kompletně celou postavu a až potom se pustil do dalšího člena rodiny. Až na velikost jsou všechny postavy totožné,

na druhou stranu však mají i krk, zřetelný trup, všechny části obličeje. Byl rychle hotový, používal pouze černou pastelku, neměl zájem ji vystřídat či obrázek jakkoliv vybarvit.

Závěrečné shrnutí: Kryštůfek se do kresby rodiny pustil bez pobízení a bez doplňujících otázek. Všechny postavy v jeho kresbě vypadají totožně, jsou odlišeny pouze velikostí, která odpovídá skutečnosti. Jako první se na obrázku objevila maminka, poté on sám, následoval mladší bráška a tatínek. Nakreslil přesně ty členy rodiny, kteří s ním sdílejí jednu domácnost. Při otázkách potřeboval více času na přemýšlení, jednu otázku pomohla přetlumočit maminka. Rodina se podle něho pozná tak, že se všichni její členové mají rádi. Při odpovědi na otázku zaměřenou na členy rodiny se mi zdálo, že do ní již automaticky zahrnuje oba rodiče i mladšího bratra, o kterých jsme se bavili v rozhovoru o chvíli dříve, plynule na to navázal a rovnou jmenoval další členy širší rodiny. Vymyslel těchto členů opravdu spoustu. Na základě získaných odpovědí a pozorování jsem toho názoru, že Kryštof má se členy základní i rozšířené rodiny velmi pěkné vztahy.

Obr. 8 – Kryštof (5 let, 6 měsíců)

6.9 Mia (6 let, 4 měsíce)

Mia vyrůstá v neúplné rodině. Aktuálně je dívka ve střídavé péči, kdy tráví polovinu času s rodinou otce a polovinu času s rodinou matky. U matky bydlí společně s jejím přítelem

a dvěma nevlastními sestrami, které jsou rovněž ve střídavé péči. Rodina Mii se rozpadla již měsíc před jejím narozením, otec se od rodiny odstěhoval až v jejích dvou letech, rodiče nikdy nebyli sezdáni. Ze zjištěných informací mám pocit složitější rodinné situace. Na základě toho myslím, že není možné zařadit dívku rodinu do některé z typů rodin podle Sochůrka (2001) tak, aby vyhovovala veškerým kritériím daného typu.

V současné době navštěvuje dvě mateřské školy, bude pokračovat do jedné základní školy. Matka uvádí, že vše se snaží dělat v zájmu Mii. O rodinných poměrech a celkově rodinných příslušnících maminka s Míou doma hovoří ve velké míře. U rozhovoru mohla být přítomna pouze Miušky matka.

Když jsem Miu požádala o nakreslení její rodiny, zeptala se, zda rodina může být na louce. Odpověděla jsem, že pokud chce, tak určitě může. Pustila se do práce, nevynechala žádný detail, kresba ji zabrala poměrně hodně času. Pracovala zprava, jak sama hned na začátku uvedla, od nejmenšího člena rodiny.

Závěrečné zhodnocení: Miuška neměla s kresbou rodiny nejmenší problém, přesně věděla, kdo do ní patří, koho nakreslit. Kreslila by ještě dál (babičku, dědu, ...), kdyby měla místo na papíře. Dívka je ve střídavé péči, kdy u matky i u otce tráví stejný díl času. U maminky se navíc setkává i se dvěma nevlastními sestrami od mamčiněho přítele. Do kresby rodiny Mia zahrnula všechny členy rodiny, se kterými sdílí obě domácnosti, při rozhovoru uvedla, že do rodiny podle ní patří ještě mnoho členů rozšířené rodiny. Mia byla toho názoru, že rodina je, že se všichni mají rádi a poznala by ji tak, že jsou všichni spolu. Na základě rozhovoru s její maminkou a pozorování jsem toho názoru, že dívka má o své rodině velmi dobrý přehled, zná všechny její členy a vztahy mezi nimi, je si vědoma toho, kde je její místo.

Obr. 9 – Mia (6 let, 4 měsíce)

6.10 Vojtík (5 let, 7 měsíce)

Vojtík od narození vyrůstá ve vlastní formálně úplné rodině (otec, matka, mladší sestra), která bydlí se členy rozšířené rodiny, konkrétně s oběma matčinými rodiče (Vojtíškovi prarodiče) a matčinou babičkou (ve vztahu k Vojtovi prababička).

Po zadání kresby se Vojtík hned pustil do práce. Nejdříve nakreslil velký hnědý obdélník, po krátkém zamyšlení pokračoval okny, dveřmi, obdélníkem vpravo a oblouky s čarou uprostřed. První z postav se na obrázku objevila černá postava vlevo, následovala modrá postava zhruba uprostřed, červený a růžová a na závěr malá hnědá vedle první černé. Po dalším krátkém zamyšlení byl Vojta hotov.

Závěrečné zhodnocení: Vojtík jako první nakreslil dům, ve kterém celá jeho rodina bydlí, přičemž hnědý obdélník vpravo jsou dveře k prarodičům a útvary uprostřed schody vedoucí do bytu, ve kterém Vojtík se základní rodinou bydlí. Černá postava vlevo je podle Vojtíkových slov tatínek, který honí kohouta. Tatínek se na obrázku objevil jako první, kohout naopak jako poslední. Uvnitř domu se nachází postava Vojty, který sám sebe nakreslil jako druhého. Růžová postava je pak mladší sestra a červená maminka. Jako

odpověď na otázku, co je rodina, Vojtík odpověděl, že maminka a tatínek, nic dalšího ani po opakované otázce nevedl. Jak se pozná rodina nevěděl. Do výčtu možný členů rodiny zahrnul i mnoho členů z rodiny rozšířené – strýce, tetu, prarodiče.

Ač Vojtík bydlí se členy rozšířené rodiny (prarodiče, praprababička), v kresbě své rodiny je přímo nevyobrazil. Určitý odkaz na ně však v kresbě je – vpravo u domu je obdélník znázorňující dveře vedoucí k babičce. Jak již zmiňuji výše, ač v kresbě prarodiče a prababička nebyli zahrnuti, ve slovním výčtu členů rodiny do nich zahrnutí byli, včetně několika dalších. Na základě těchto skutečností jsem toho názoru, že Vojtík zahrnuje do své rodiny velké množství členů.

obr. 10 – Vojtík (5 let, 7 měsíců)

6.11 Matěj (5 let, 10 měsíců)

Matěj vyrůstá v neformální neúplné rodině. Rozvodové řízení je zatím v procesu, rozpad rodiny matka udává na Matějovi 4,75 roku. Již nyní je však Matěj se svým starším bratrem ve střídavé péči. Ta probíhá tím způsobem, že matka i otec se střídají u dětí (nestěhují se tedy děti, ale rodiče), přičemž každý z rodičů tráví s dětmi 2 dny, poté se střídají a každou neděli tráví všichni společně. Matěj bydlí trvale se svým starším bratrem a prarodiči

z matčiny strany, střídavě navíc také s maminkou a tatínkem. Matka při rozhovoru uvedla, že se Matěj narodil s rozštěpem patra a v důsledku toho trpí dyslálií.

Při žádosti o nakreslení své rodiny Matěj pouze přikývl, chopil se pastelky a pustil se do práce. Začal černou postavou vlevo, následovala červená postava napravo od černé. Poté následovala pauza, při které jsem z chlapce vycítila, že má hotovo. Zeptala jsem se ho tedy, zda bude ještě pokračovat. Nejdříve odpověděl, že nebude, pak se sám rozhodl dokreslit staršího bratra (třetí postava zleva). Poté už hotový. Nakreslil pouze tři členy své rodiny – tatínka, maminku a staršího bratra. Při otázce, kde je Matěj sám, se rozhodl sám sebe ještě domalovat. To jsem mu umožnila, protože jsem chtěla vidět, jak vyobrazí sám sebe. Namaloval si hnědou pastelkou na obličej jakýsi kříž, který, jak sám uvedl, představoval jizvu po operaci rozštěpu. Poté kresbu označil za dokončenou.

Závěrečné zhodnocení: Matěj nejdříve nakreslil první dvě postavy a já kvůli velké pauze nabíla dojmu, že je již s kresbou hotový. Po otázce se nakonec rozhodl ještě dokreslit staršího bratra a pak označil kresbu za dokončenou. Jako prvního nakreslil tatínka, poté maminku a staršího bratra. Při otázce, kde je on sám, se rozhodl sám sebe ještě dokreslit, a já mu tento krok umožnila. Sám sebe vyobrazil s jizvou po operaci rozštěpu. Uvedl, že bydlí kromě nakreslených členů rodiny také s babičkou a dědou. Rodina je podle Matěje, když jsou všichni spolu. Rodinu pozná tak, že tam jsou oba rodiče, bratr a prarodiče. Kdo další by mohl být rodina, nevěděl.

V kresbě Matěj vyobrazil pouze členy základní rodiny, při rozhovoru však do rodiny zahrnul i prarodiče, se kterými bydlí. Žádné další členy, kteří by mohli být rodina, neuvedl. Na základě této skutečnosti usuzuji, že Matěj do rodiny zahrnuje ty členy, se kterými sdílí jednu domácnost.

Obr. 11 – Matěj (5 let, 10 měsíců)

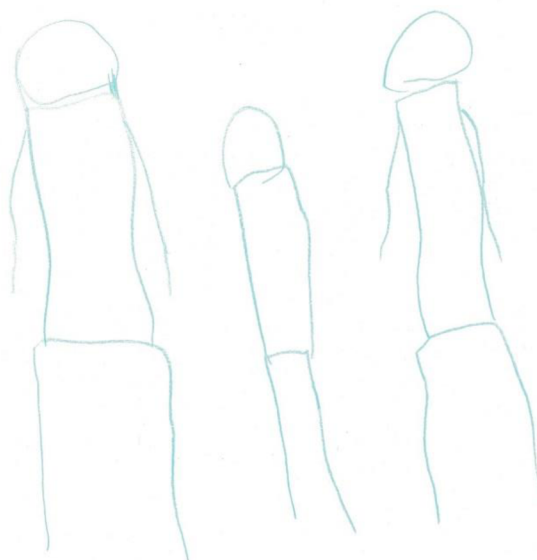
6.12 Šimon (6 let, 3 měsíce)

Šimon žije v současné době ve formálně neúplné rodině. Šimon sdílí domácnost se svou maminkou, jejím přítelem a prarodiči z matčiny strany. Šimonkova rodina se podle slov maminky rozpadla zhruba ve dvou letech a v současné době se s otcem vůbec nevidá, vzhledem k této skutečnosti byla u rozhovoru přítomná pouze matka Šimonka a její současný přítel.

Do kresby rodiny bylo potřeba Šimonka více motivovat, tvrdil, že neví, co má kreslit ani po zopakování zadání. Nakonec bylo potřeba pomoci návodnými otázkami (např. Kdo by třeba mohl být rodina?). Pro kresbu si nejdříve vybral žlutou pastelku, požádala jsem ho o výměnu za nějakou, která bude na papíře lépe vidět. Vyměnil ji tedy za modrou a nakreslil první postavu – pouze tělo, končetiny a hlavu bez obličeje. Poté se mu nechtělo pokračovat v práci, zkusila jsem tedy pomoci dalšími otázkami (Koho jsi nakreslil? Maminku. Moc se ti povedla, patří ještě někdo další do tvé rodiny?). Následovala kresba dvou dalších postav, které vypadají totožně a odlišují se pouze velikostí.

Závěrečné zhodnocení: Šimovi se do kresby rodiny vůbec nechtělo. Bylo potřeba pomoci mu otázkami a dovést ho k zamyšlení, aby si vůbec uvědomil, kdo je vlastně jeho rodina. Při kresbě i při rozhovoru potřeboval ujištění, podporu a motivaci, případně usměrnění. Postavy nakreslil velmi jednoduché, navíc bez obličeje, tuto skutečnost však přisuzují tomu, že se mu do práce nechtělo. Jako první nakreslil maminku, následovala dlouhá pauza, po které dokreslil ještě sebe a jejího přítele. Ve výčtu osob, které s ním bydlí, uvedl jako první své prarodiče, následovala maminka a její přítel. Podobně to bylo při otázce na možné členy rodiny, kdy po holčičce a klukovi uvedl také své prarodiče, až potom následovala maminka a on sám, přítele matky tentokrát vynechal, neuvedl také žádné další členy rozšířené rodiny. Šíma si myslí, že rodina je, když se všichni milují, jak se pozná rodina, nevěděl.

Do kresby své rodiny zahrnul Šimonek sebe, maminku a jejího přítele, svého otce nezobrazil v kresbě ani ho neuvedl v rozhovoru, vůbec se o něm nezmínil. Možná to mohlo být proto, že otec od rodiny odešel v Šimonkových dvou letech, navíc spolu neudržují žádný pravidelný kontakt. Na základě zjištěných informací usuzují, že otce do rodiny nezahrnuje, naopak jsou pro něho důležití ti členové rodiny, kteří s ním sdílí jednu domácnost.

Obr. 12 – Šimon (6 let, 3 měsíce)

6.13 Vašík (6 let, 0 měsíců)

Vašík v současné době vyrůstá ve formálně neúplné rodině, která se rozpadla v chlapcových necelých dvou letech. V současné době Vašík vyrůstá v jedné domácnosti společně s matkou, jejím přítelem a starším bratrem. Otce vídá pravidelně jednou za 14 dní na víkend. Podle maminčiných slov si je Vašík s matčíným přítelem blízký a chlapec ho do rodiny vždy automaticky zahrnuje, někdy ho vnímá jako tatínka. Rozhovor bylo možné provést pouze s Vašíkovou matkou.

Vašík se do kresby po jejím zadání pustil okamžitě. Nejdříve nakreslil hlavy, až poté dodělával postavám těla. První dokončil postavu úplně vpravo, následovala druhá postava zprava, poté postava vlevo a nakonec druhá zleva. V tuto chvíli byl chlapec s kresbou hotový.

Závěrečné shrnutí: Vašík se do kresby pustil ihned bez dalších otázek. Nakreslil nejdříve hlavy a až později těla, přičemž jako prvního vyobrazil sebe, následovala maminka, mladší bratr a nakonec přítel maminky. Kromě zvířat vyobrazil Vašík v kresbě přesně ty osoby, které s ním sdílí jednu domácnost, otce z kresby své rodiny úplně vynechal. Na otázku „Co je podle tebe rodina?“ odpověděl, že my všichni, a odkázal ukázáním znovu na obrázek. Rodina se podle Vašíkova názoru pozná podle „mamky, dvojčat, bráchy a taťky“. Při rozhovoru do rodiny zahrnul Vašík znovu dvojčata, oba rodiče, prarodiče a prababičku. Zpětně jsem se Vašíkovy maminky ještě doptávala na ona dvojčata, která v rozhovoru chlapec často zmiňoval, maminka si však žádná dvojčata, která by mohl mít Vašík na mysli, nevybavuje. Na základě vyhodnocení kresby a získaných informací usuzuji, že pro Vašíka je velmi důležitý maminčin přítel, kterého podle mého názoru bere díky jeho stále přítomnosti do jisté míry jako otce.

Obr. 13 – Vašík (6 let, 0 měsíců)

7 Zhodnocení výsledků

Ve svém výzkumu jsem se věnovala kresbě rodiny u předškolních dětí s cílem zjistit, jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu a které členy do ní zahrnuje. Výzkum jsem provedla celkem se 14 dětmi, z toho 7 bylo z úplných rodin a 7 z neúplných rodin. Jeden respondent z úplné rodiny byl z výzkumu vyřazen z důvodu neobjektivnosti výsledků. V této kapitole se budu věnovat analýze dosažených výsledků.

Výzkumné otázky jsem zvolila tyto:

- Jaký vliv na vnímání rodiny dítětem předškolního věku má složení sdílené domácnosti se členy rozšířené rodiny?
- Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?

V bakalářské práci jsem pracovala s těmito hypotézami:

- Pokud s rodinou žije v jedné domácnosti člen širší rodiny, dítě ho v kresbě i v následném rozhovoru zahrne do své rodiny.
- Pokud se rodina dítěte rozpadla před jeho třetími narozeninami, dítě tuto rodinu nakreslí jako neúplnou. Pokud se rodina rozpadla po jeho třetích narozeninách, dítě nakreslí rodinu jako úplnou.
- Pokud dítě vidá rodiče, se kterým tráví méně času, pravidelně, zahrne ho do kresby své rodiny.

Vyhodnocení výzkumu budu dělat podle cíle, výzkumných otázek a hypotéz, které pro tuto bakalářskou práci byly zvoleny.

Jak dítě vnímá svou rodinu?

V polostrukturovaném rozhovoru s dětmi jsem jim pokládala otázky „Co je podle tebe rodina?“ a „Jak se pozná rodina?“. Z odpovědí na tyto dvě otázky budu vycházet při hledání odpovědí na část cíle této bakalářské práce, a to jak dítě vnímá svou rodinu.

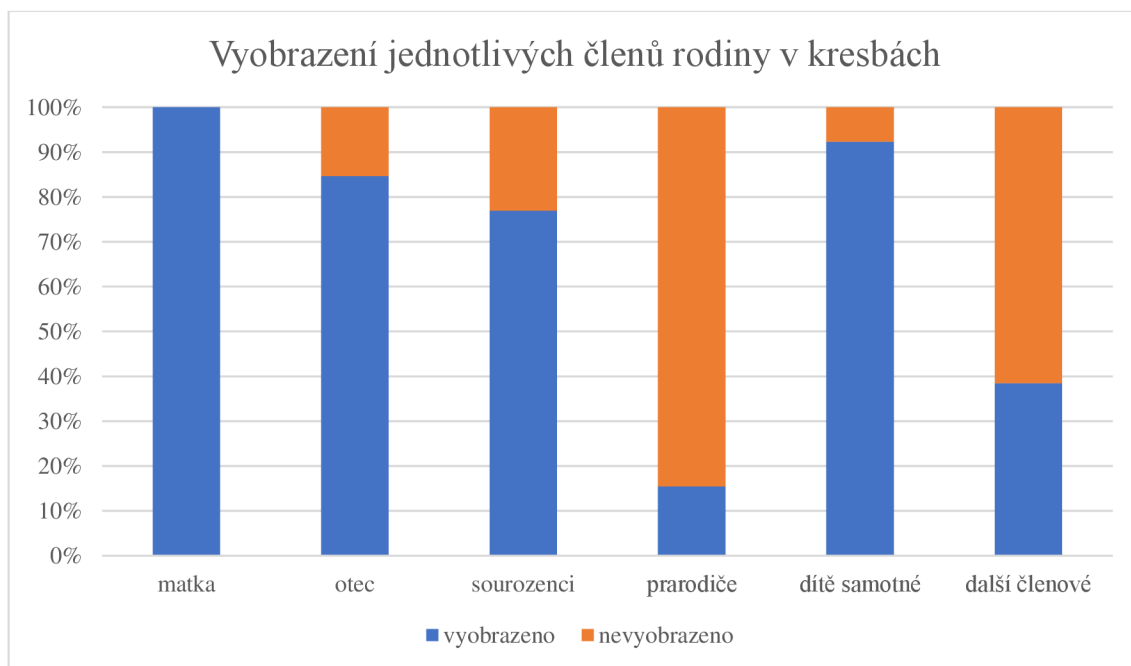
Na otázku „Co je podle tebe rodina?“ dvě děti odpověděly neurčitě. Dalších pět vnímá rodinu jako společenství osob, které jsou spolu, pohromadě. Pro další dva respondenty jsou rodina matka a otec, případně další členové rodiny. Tři děti mají rodinu spojenou s citovým poutem. Jako odpověď na otázku uváděly, že rodina je, když se mají rádi, případně se milují. Jedna respondentka vnímá rodinu jako velké místo.

Otázka „Jak se pozná rodina?“ byla pro děti pravděpodobně obtížnější, protože celkem šest respondentů odpovědělo neurčitě. Další tři děti by poznaly rodinu podle toho, že tam jsou konkrétní členové rodiny (matka, otec, sourozenci, prarodiče, atd), většinou to byli ti členové, se kterými sdílí jednu domácnost. Jeden respondent uvedl, že rodinu by poznal podle společného místa bydliště, další dva podle toho společenství osob, které je spolu a jsou přítomní všichni členové. Jedno dítě uvedlo, že rodinu pozná tak, že větší jsou dospělí a menší děti. Jedna respondentka jako druhou odpověď uvedla, že rodinu pozná podle toho, že jsme se v ní narodili.

Které členy do ní zahrnuje?

V tomto odstavci se budu věnovat členům rodiny, které děti při kresbě a rozhovoru do rodiny zahrnuly nezávisle na sdílení domácnosti se členy rozšířené rodiny. (Na tuto problematiku se budu soustředit dále.) Vzhledem ke skutečnosti, že jeden z respondentů byl z výzkumu vyřazen, bude procentuální zastoupení členů rodiny počítáno z počtu 13.

Zastoupení členů rodiny vyobrazených dětmi v kresbě je znázorněno v grafu níže.

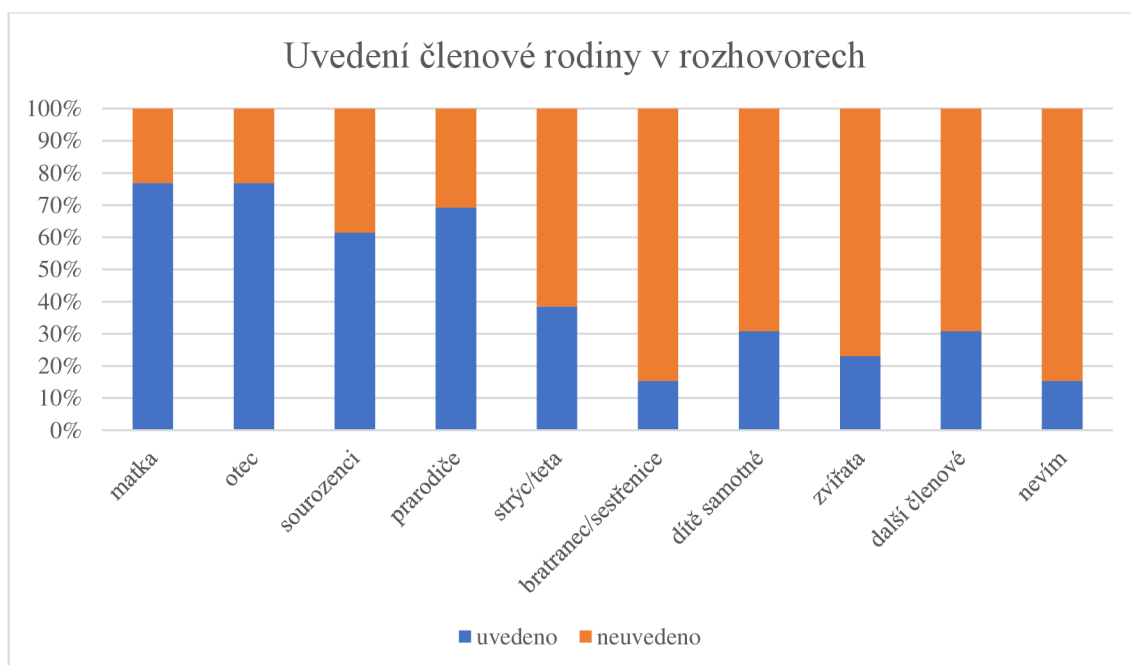
Graf 2 – Vyobrazení jednotlivých členů rodiny v kresbách (zdroj: vlastní)

Pokud dítě mělo více sourozenců, vyobrazilo je v kresbě až na jeden případ všechny. Agátka nakreslila pouze mladšího bratra, sebe a starší sestru ne. Při rozhovoru uvedla, že ona i sestra jsou ještě u maminky v bříšku, proto nejsou na obrázku. V případě

sourozenců jsem v tomto případě započítala vyobrazení, v případě vyobrazení dítěte samotného jsem zaznamenala jako nevyobrazeno.

Jako další členy děti do kresby rodiny zahrnovaly psy (3 případy), nevlastní prarodiče (1 případ) a nové partnery svých rodičů, ať matky nebo otce (3 případy).

Při vyhodnocování uvedených členů rodiny při rozhovorech jsem vycházela z odpovědí na otázku „Kdo všechno může být rodina?“. Některé děti při rozhovoru po kresbě vycházely z toho, že některé členy rodiny uvedly již dříve při rozhovoru a při této otázce pouze doplňovaly předchozí odpovědi. Pokud tato skutečnost z rozhovoru vyplynula, započítala jsem do výsledného grafu se souhrnem členů i dříve uvedené členy. Kvůli vyřazenému respondentovi opět vycházím z celkového počtu 13.

Graf 3 – Uvedení členové rodiny v rozhovorech (zdroj: vlastní)

Jako další členy rodiny děti zahrnuly nevlastní prarodiče (1 případ), kamaráda (1 případ), praprarodiče (2 případy) a obecnější osoby (dvojčata; holčička a kluk; 2 případy).

Jaký vliv na vnímání rodiny dítěte předškolního věku má složení sdílené domácnosti se členy rozšířené rodiny?

Z celkového počtu 13 dětí (jeden respondent z výzkumu vyřazen) sdílí domácnost se členy rozšířené rodiny 5 z nich, z toho dva respondenti vyrůstají v úplné rodině, další tři pak v neúplné.

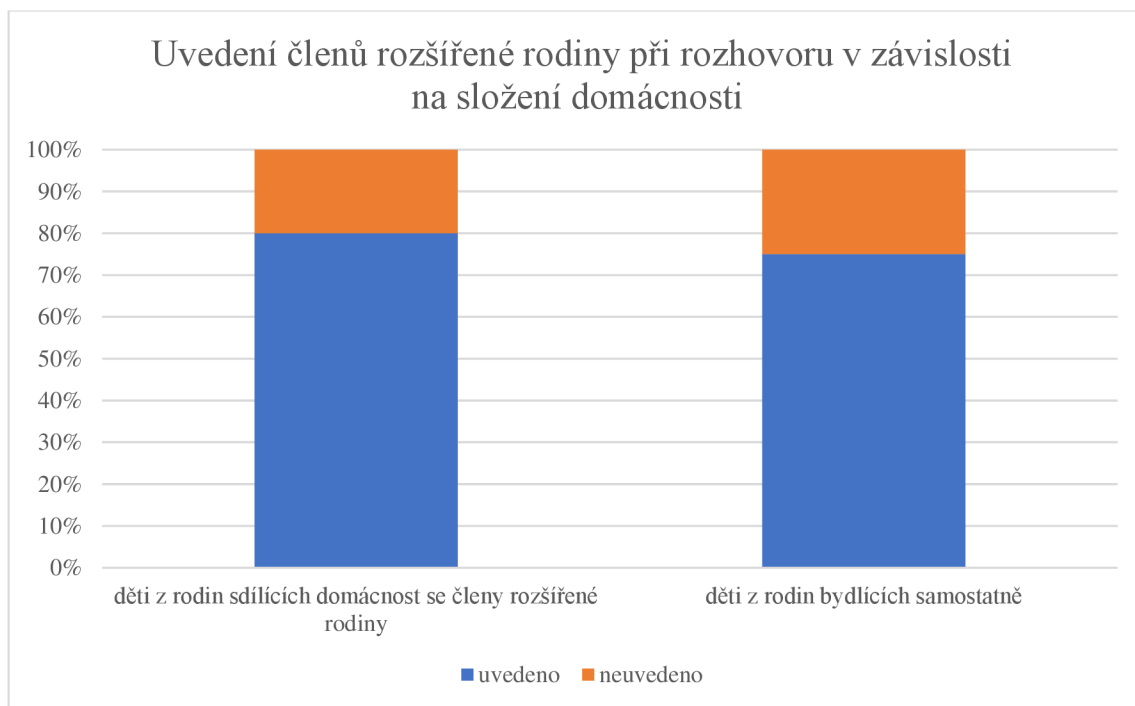
Do kresby se zadáním „Nakresli svou rodinu.“ zahrnuly členy rozšířené rodiny, kteří s respondentem sdílí domácnost, dvě děti z pěti.

Graf 4 – Vyobrazení členů rozšířené rodiny v kresbě na základě sdílené domácnosti (zdroj: vlastní)

Jedna ze dvou respondentek, která členy rozšířené rodiny vyobrazila, nevyobrazila všechny.

V rozhovorech pak při otázce „Kdo všechno může být rodina?“ až na jednoho respondenta všechny děti sdílící jednu domácnost se členy rozšířené rodiny tyto členy uvedly. Procentuální porovnání s uvedením členů rozšířené rodiny na totožnou otázku dětmi z rodin bydlících samostatně znázorňuje graf níže.

Graf 5 – Uvedení členů rozšířené rodiny při rozhovoru v závislosti na složení domácnosti (zdroj: vlastní)

Z grafu výše vyplývá, že na zahrnutí členů rozšířené rodiny má sdílení domácnosti se členy rozšířené rodiny minimální vliv. Děti členy rozšířené rodiny jako rodinu vnímají bez ohledu na to, zda s nimi sdílí jednu domácnost, či nikoliv (vycházím z odpovědí respondentů na otázku „Kdo všechno může být rodina?“). Hypotéza „Pokud s rodinou žije v jedné domácnosti člen širší rodiny, dítě ho v kresbě i v následném rozhovoru zahrne do své rodiny.“ se tedy ukázala spíše jako nepravdivá.

Jaké faktory ovlivňují vnímání rodiny u dítěte předškolního věku?

V této části analýzy výsledků se budu věnovat kresbám rodiny dětí z neúplných rodin. Z celkového počtu 13 respondentů (jeden respondent vyřazen) z neúplných rodin pochází právě 7 z nich. V rozhovoru s jejich rodiči jsem se soustředila na zjišťování informací ohledně četnosti kontaktu s rodičem, se kterým dítě tráví méně času, a na věk dítěte v okamžiku rozpadu rodiny. Tyto dvě otázky byly propojeny s těmito hypotézami:

- Pokud se rodina dítěte rozpadla před jeho třetími narozeninami, dítě tuto rodinu nakreslí jako neúplnou. Pokud se rodina rozpadla po jeho třetích narozeninách, dítě nakreslí rodinu jako úplnou.
- Pokud dítě vidá rodiče, se kterým tráví méně času, pravidelně, zahrne ho do kresby své rodiny.

Odpovědi rodičů na otázky zaměřené na četnost kontaktu s rodiči a na věk dítěte v okamžiku rozpadu rodiny a informace o zobrazení rodiny v kresbě jsou pro větší přehlednost uvedeny v tabulce níže:

jméno	věk dítěte při rozpadu rodiny (před 3. rokem dítěte, po něm)	četnost kontaktu s druhým rodičem	zobrazení rodiny v kresbě
Evička	před 3. rokem	v době výzkumu vůbec	matka, otec, sestra, Evička + členové rozšířené rodiny
František	před 3. rokem	1x za 14 dní na víkend	matka, otec, bratr, František
Agátka	po 3. roce	v době výzkumu vůbec	matka, otec, mladší bratr
Mia	před 3. rokem	střídavá péče (50:50)	matka, její přítel, otec, jeho přítelkyně, nevlastní sestry, psi, Mia
Matěj	po 3. roce	střídavá péče (50:50, jeden den společně)	matka, otec, bratr, Matěj
Šimon	před 3. rokem	v době výzkumu vůbec	matka, její přítel, Šimon
Vašík	před 3. rokem	1x za 14 dní na víkend	matka, její přítel, bratr, Vašík

První hypotéza „Pokud se rodina dítěte rozpadla před jeho třetími narozeninami, dítě tuto rodinu nakreslí jako neúplnou. Pokud se rodina rozpadla po jeho třetích narozeninách, dítě nakreslí rodinu jako úplnou.“ se potvrdila u dvou respondentů ze sedmi. Rodina Šimona a Vašíka se rozpadla před jejich třetími narozeninami a ani jeden rodiče, se kterým tráví méně času, do kresby nezahrnul. U obou chlapců se místo otce

objevil na jejich obrázku přítel matky. Ostatních pět respondentů do kresby zahrnuje oba rodiče nezávisle na jejich věku při rozpadu rodiny a vyobrazilo tak rodinu jako úplnou.

Tři děti ze sedmi (Evička, Agátka, Šimon) v době výzkumu neměly žádný pravidelný kontakt s druhým rodičem, tudíž by podle hypotézy „Pokud dítě vídá rodiče, se kterým tráví méně času, pravidelně, zahrne ho do kresby své rodiny.“ tohoto rodiče do kresby neměly zahrnout. To se potvrdilo pouze u Šimona, který otce v kresbě nevyobrazil, naopak se tam objevil matky současný přítel. Evička i Agátka do kresby zahrnuje oba rodiče bez souvislosti s četností kontaktu. Pravidelný kontakt s druhým rodičem mají všechny zbývající děti (František, Mia, Matěj, Vašík). Každé z nich má jinou frekvenci kontaktu, František a Vašík se s otcem vídají jednou za 14 dní o víkendu, Mia a Matěj jsou ve střídavé péči. Kresby Františka, Mii a Matěje potvrzují tuto hypotézu – v kresbě vyobrazili oba rodiče. Vašík hypotézu naopak vyvrací – ač se s otcem pravidelně vídá, v kresbě ho do rodiny nezahrnul. Stejně jako Šimon nakreslil matčina přítele.

8 Diskuze

Rodina je pro dítě v předškolním věku velmi důležitou emoční autoritou, zdrojem jistoty a bezpečí, postupně si začínají uvědomovat její trvalost (viz kapitola 1.4 Jak dítě v předškolním věku vnímá svou rodinu). Důležitost rodiny pro předškolní děti si uvědomuje i RVP PV (viz kapitola 1.1 Co je to rodina). Tyto odborné poznatky výzkum mé bakalářské práce potvrzuje. Opravdu mohu říci, že rodina je pro dítě v předškolním věku velmi důležitá, mnoho dětí při kresbě pracovaly s emočním zaujetím, o své rodině až na několik výjimek barvitě vyprávěly.

Možným omezením této práce je riziko zkreslení výsledků z důvodu existujícího vztahu mezi mnou a respondenty. Je zde možná pravděpodobnost, že by děti pracovaly odlišně s neznámým administrátorem. Dále má na výsledek vliv aktuální nálada dítěte, která nemusela být vždy ideální.

Došla jsem k zajímavým výsledkům v oblasti vnímání rodiny dítětem předškolního věku. Odpovědi dětí na otázku „Co je to podle tebe rodina?“ byly i abstraktnějšího charakteru. Ve většině případů děti vnímají rodinu jako vzájemné společenství, dále pak jako citové pouto mezi jednotlivými členy.

Výzkumná část nepotvrdila hypotézu týkající se vlivu sdílení domácnosti se členy rozšířené rodiny na vnímání rodiny dítětem předškolního věku. Po dokončení výzkumu jsem toho názoru, že více vnímání dítěte ovlivňují vzájemné vztahy uvnitř rodiny a rozhovory o ní a jejích příslušnících. Obdobně dopadly také hypotézy týkající se věku dítěte v době rozpadu rodiny a frekvenci a pravidelnosti kontaktu s rodičem, se kterým nebydlí. Tyto hypotézy se potvrdily pouze částečně. Znovu jsem toho názoru, že více než věk dítěte při rozpadu rodiny a okolnostech kontaktu záleží na práci s dítětem po rozpadu rodiny, na rozhovorech s dítětem o rodinných poměrech, o přístupu k nim, zda si je dítě vědomo svého místa ve složitějších rodinných vztazích.

Zjistila jsem, že práce s dítětem po rozpadu rodiny je důležitá. Jako další možná témata výzkumu spatřuji rozhovory s dětmi po rozpadu rodiny, témata těchto rozhovorů a s jakými osobami jsou vedeny (odborník, rodič, ...). Jiné bakalářské práce se věnují kresbě rodin dítětem předškolního věku z hlediska začarovaných rodin (Jestřábíková, 2020), dětem z neúplných rodin (Koubová, 2020) nebo rozdílům v kresbě rodiny dětmi bydlících ve městě a na vesnici (Adámková, 2018). Po zadání příslušných klíčových slov

(rodina, předškolní věk, kresba) jsem nenalezla žádnou bakalářskou práci věnující se kresbě rodiny dítětem předškolního věku z hlediska úplných a neúplných rodin. Tato oblast na základě zjištěných informací není zcela probádaná, i proto je moje bakalářská práce přínosem.

9 Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se věnovala vnímání rodiny dítětem předškolního věku a analýze zahrnovaných členů do rodiny u těchto dětí. Jako metodu získávání informací jsem vybrala kresbu, protože ji spatřuji jako okno do duše dítěte, kterým dítě někdy dokáže povědět to, na co mu slova nestačí. To jsem doplnila o rozhovor. V první části práce jsem popsala současný stav poznání v oblasti rodiny a dětské kresby, v druhé části jsem pak pracovala s kresbou rodiny u jednotlivých dětí a jejímu rozboru v závislosti na informacích získaných v rozhovoru od jejich rodičů i od dětí samotných. Analýze výsledků jsem se věnovala pouze v rámci kompetencí učitelky mateřské školy a snažila jsem se vyvarovat odborných závěrů mimo tyto kompetence.

V kresbách všech respondentů se objevila matka, otce z kresby vynechali dva respondenti a oba ho nahradili současným přítelem jejich matky. Až na jeden případ všechny děti zobrazily v kresbě rodiny také samy sebe a velká většina také své sourozence, pokud je mají. Rodinu předškolní děti nejčastěji vnímají jako společenství osob, které spojuje vzájemná blízkost, dále pak pro ně rodinu představuje matka a otec, případně další členové rodiny, nebo vzájemné citové pouto.

V diskuzi jsem došla k závěru, že sdílení domácnosti se členy rozšířené rodiny na vnímání rodiny dítětem předškolního věku v kresbě má minimální vliv, při uvádění možných členů rodiny při rozhovoru pak téměř žádný. Vliv četnosti kontaktu dítěte s druhým rodičem a jeho věk při rozpadu rodiny má na vnímání rodiny dítětem předškolního věku dle zjištěných výsledků pouze částečný vliv. Došla jsem ke zjištění, že mnohem více dítě ovlivňuje, jak je s ním po rozpadu rodiny pracováno (rozhovory o okolnostech rozpadu rodiny, uvědomění si jeho místa ve složitých rodinných vztazích atd). V těchto okolnostech spatřuji možnost dalšího bádání s možností odborného využití při práci s dětmi z neúplných rodin.

Bylo by mi velkým potěšením, kdyby tato bakalářská práce byla přínosem pro paní učitelky v mateřských školách, pomohla jim lépe pochopit prožívání dítěte v náročných rodinných situacích a umožnila nabídnout vhodnou pomoc a oporu.

Seznam použité literatury

ADÁMKOVÁ, Sára (2018). *Rodina očima dítěte předškolního věku* [bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra pedagogiky.

ČESKO. Zákon č. 40/1964 Sb. ze dne 26. února 1964, Občanský zákoník. In: *Sbírka zákonů* 5. 3. 1964, roč. 1964, částka 19. ISSN 0322-8037.

GILLERNOVÁ, Ilona, BURIÁNEK Jiří (2001). *Základy psychologie, sociologie pro střední školy*. Praha: Fortuna. ISBN: 80-7168-749-9.

GABRIEL, Zbyněk, NOVÁK, Tomáš (2008). *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-1788-3.

HAVIGEROVÁ, Jana Marie, POHNĚTALOVÁ, Yveta a kol. (2021). *Kresby předškolních dětí: analýza frekvence a tématu* [online] [cit. 2022-03-26]. ISSN: 2202-9478. Dostupné z: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1319571.pdf>.

JESTŘABÍKOVÁ, Marie (2020). *Rodina očima dítěte předškolního věku* [bakalářská práce]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra psychologie a patopsychologie.

KOMENSKÝ, Jan Amos (1972). *Informatorium školy mateřské*. Praha: SPN – Státní pedagogické nakladatelství.

KOPECKÁ, Ilona (2015). *Psychologie 3. díl: Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-9881-3.

KOUBOVÁ, Martina (2020). *Koncept rodiny u dětí z rozpadlých rodin* [bakalářská práce]. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky a psychologie.

KUCHAŘOVÁ, Věra a kol. (2019). *Česká rodina na počátku 21. století: Životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN: 978-80-7419-275-3.

KUCHAŘOVÁ, Věra, BARVÍKOVÁ, Jana a kol. (2020). *Zpráva o rodině 2020* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zpr%C3%A1va+o+rodin%C4%9B+2020.pdf/c3bdc63d-9c95-497d-bded-6a15e9890abd>.

- MATĚJČEK, Zdeněk (2005). *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-0870-6.
- MATĚJČEK, Zdeněk (2017). *Rodiče a děti*. Praha: Vyšehrad, spol. s.r.o. ISBN: 978-80-7429-797-7.
- MERTIN, Václav, GILLERNOVÁ, Ilona (2010). *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-627-8.
- MIKULKOVÁ, Milena (2015). *Hlavu vzhůru, rodiče!*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-5885-5.
- MOORE, Kristin Anderson, PASCHALL, Katherine a kol. (2020). *Being Healthy and Ready to Learn is Linked with Family and Neighborhood Characteristics for Preschoolers* [online]. Child trends, duben 2020 [cit. 2022-03-26]. Dostupné z: https://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2020/04/FamilyCharacteristics_ChildTrends_April2020.pdf.
- MRKLOVSKÁ, Dana (2019). *Interpretace výtvarného dětského projevu* [seminární práce]. Hradec Králové: PdF UHK.
- NOVÁK, Tomáš (2004). *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc: Rubico. ISBN: 80-7346-037-8.
- NOVÁK, Tomáš (2009). Táta jako hroch, máma jako holubice: Dětská kresba odhaluje vztahy v rodině. *Psychologie dnes*. Roč. 15, č. 5 (2009), s. 12-15. ISSN: 1212-9607.
- NOVÁK, Tomáš (2012). *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN:978-80-247-7722-1.
- NOVÁK, Tomáš, CORRADINIOVÁ, Simona, VYPUŠŤÁK, Radim (2015). *Kontakt s dětmi po rozvodu. Jak nepřijít o dítě*. Praha: Wolterst Kluwer, a.s. ISBN: 978-80-7478-910-6.
- NOVOTNÝ, Petr, IVIČIČOVÁ, Jitka a kol. (2014). *Nový občanský zákoník: Rodinné právo*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-5167-2.
- OPRAVILOVÁ, Eva (2016). *Předškolní pedagogika*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-271-9087-4.

- PEMOVÁ, Terezie, PTÁČEK, Radek (2022). *Data o dětech: Sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-271-1842-7.
- PÖSLOVÁ, Blanka (2020). *Tolerantní výchova*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-0622-6.
- Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání* [online]. Praha: MŠMT, 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/file/56051/>.
- RÖHR, Heinz-Peter (2018). *Sebeúcta u dětí: jak ji pěstovat a chránit*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-262-1381-9.
- ŘÁNKOVÁ, Terezie (2014). *Kresba začarované rodiny a rozdíly v kresbě u dětí z úplných rodin, neúplných rodin a dětských domovů* [bakalářská práce]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra psychologie a patopsychologie.
- SATIR, Virginia (2007). *Společná terapie rodiny*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-303-1.
- SKUTIL, Martin a kol. (2011). *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-778-7.
- SKUTIL, Martin, KŘOVÁČKOVÁ, Blanka, MANĚNOVÁ, Martina (2014). *Psaní odborných textů a tvorba elektronických prezentací ve společenských vědách*. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové. ISBN: 978-80-7435-503-5.
- SOBOTKOVÁ, Irena (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-250-8.
- SOCHŮREK, (2001). *Vybrané kapitoly ze sociální patologie I*. Liberec: Technická univerzita. ISBN: 8070834943.
- SVOBODA, Mojmir (2007). Projektivní kresba intrafamiliárních vztahů. *Arteterapie*. Č. 7 (2007), s. 6-14. ISSN: 1214-4460.
- ŠAFRÁNKOVÁ, Dagmar (2019). *Pedagogika*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-271-5511-3.
- ŠPAŇHELOVÁ, Ilona (2010). *Dítě a rozvod rodičů*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN: 978-80-247-3181-0.

TRÉLAÛN, Béatrice (2005). *Překonávání konfliktů v rodině*. Praha: Portál. ISBN: 80-7178-935-6.

UŽDIL, Jaromír (2002). *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha: Portál. ISBN: 80-7178-599-7.

VÁGNEROVÁ, M. Marie (2012). *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, o.s. ISBN: 978-80-87455-14-2.

VÁGNEROVÁ, Marie, LISÁ, Lidka (2021). *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum. ISBN: 978-80-246-5024-1.

Grafy

Graf 1: *Hlavní důvody rozpadu rodin podle výzkumu veřejného mínění Rodina 2019* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí. In: Zpráva o rodině 2020. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zpr%C3%A1va+o+rodin%C4%9B+2020.pdf/c3bdc63d-9c95-497d-bded-6a15e9890abd>.

Graf 2: *Vyobrazení jednotlivých členů rodiny v kresbách.*

Graf 3: *Uvedení členové v rozhovorech.*

Graf 4: *Vyobrazení členů rozšířené rodiny v kresbě na základě sdílené domácnosti.*

Graf 5: *Uvedení členů rozšířené rodiny při rozhovoru v závislosti na složené domácnosti.*

Obrázky

Obr. 1 – Evička (6 let, 0 měsíců)

Obr. 2 – Adámek (5 let, 8 měsíců)

Obr. 3 – František (6 let, 0 měsíců)

Obr. 4 – Elenka (6 let, 2 měsíce)

Obr. 5 – Honzík (5 let, 5 měsíců)

Obr. 6 – Agátka (5 let, 5 měsíců)

Obr. 7 – Edík (4 roky, 10 měsíců)

Obr. 8 – Kryštof (5 let, 6 měsíců)

Obr. 9 – Mia (6 let, 4 měsíce)

Obr. 10 – Vojtík (5 let, 7 měsíců)

Obr. 11 – Matěj (5 let, 10 měsíců)

Obr. 12 – Šimon (6 let, 3 měsíce)

Obr. 13 – Vašík (6 let, 0 měsíců)

Seznam příloh

Příloha č. 1 – přepisy rozhovorů s dětmi

Příloha č. 2 – informovaný souhlas

Příloha č. 1 – přepisy rozhovorů s dětmi

1 Evička (6 let, 0 měsíců)

já: „*Tak, Evičko, pověz mi, kdo je na obrázku? Koho jsi nakreslila?*“

Evička (ukazuje zleva): „*No, tak tady je táta, pak ségra, tady babi, máma a já. A tady nahoře je Pepa (pozn. – nevlastní děda), nakreslila jsem ho jako miminko.*“

já: „*Jako miminko? Proč?*“

Evička: „*No protože už se mi tam nevešel, tak je jako malý miminko, tady nahoře.*“

já: „*Aha. Evičko, kdo s tebou bydlí doma?*“

Evička: „*Se mnou bydlí máma, Pepa, babi, náš pes, Tomáš a Honza (Eviččiny strýcové).*“

já: „*Aha. A nezapomněla jsi ještě na někoho?*“

Evička: „*Jo, ještě Dorina!*“

já: „*Kdo to je?*“

Evička: „*Pes.*“

já: „*Aha. Nikdo už nechybí?*“

Evička: „*Ne.*“

já: „*Dobře. Jsou všichni na obrázku?*“

Evička: „*No všichni ne. Oni se mi tam nevešli.*“

já: „*Dobře, Evi. Co je podle tebe rodina?*“

Evička (přemýšlí, trochu váhá): „*Že jsou spolu.*“

já: „*Ještě něco tě napadne?*“

Evička: „*Nevím.*“

já: „*Dobře. A jak se pozná, že jsou rodina?*“

Evička: „*Že jsou všichni.*“

já: „*Evi, kdo myslíš, že je všechno rodina?*“

Evička: „*No, tak ségra, mamka, tatka, strejdy, ty mám tři, dědy a Pepa. (kouká na obrázek) Zapomněla jsem slunce, tak já ho dokreslím, jo?*“

2 Adámek (5 let, 8 měsíců)

já: „*Adámku, koho jsi nakreslil?*“

Adámek (chvíli kouká, neodpovídá a vypadá, že neví, opakuji tedy svou otázku, on odpovídá): „*Tátu.*“

já: „*Aha, ten je kde?* (ukazuje na postavu úplně vlevo) *Aha, to je táta. A kdo jsou ty další postavy?*“

Adámek (váhá): „*Mámu.* (druhá zleva, následuje pauza) *A dva bráchové.*“

já: „*Bráchové, jací bráchové?*“

Adámek (znovu váhá, jako by to přeci neměl být nikdo konkrétní): „*Nás dva.*“

já: „*To jste vy dva bráchové, aha. A kdo je kdo?*“

Adámek: „*Tom (mladší bratr) je menší.*“

já: „*Obrázek se ti moc povedl. Adámku, kdo s tebou bydlí doma?*“

Adámek (mezi jednotlivými slovy dělá pauzy, přemýšlí): „*Máma, táta, Tom.*“

já: „*Dobře. Co je podle tebe rodina?*“

Adámek: „*Máma a táta.*“

já: „*Ještě něco?* (Adámek mlčí, vrtí hlavou, beru jako zápornou odpověď a ptám se dále) *Jak myslíš, že se pozná rodina?*“

Adámek: „*Větší jsou dospělý. A menší děti.*“

já: „*Výborně. A kdo myslíš, že je rodina?*“

Adámek: „*Máma a táta, babička, děda.*“

já: „*A ještě někdo?*“

Adámek: „*Bráchové, sestra, strejdové a tety.*“

3 František (6 let, 0 měsíců)

já: „*Už máš hotovo, Františku?*“

František (vrtí hlavou): „*Ne, ještě tatka.*“

já: „*Dobře, promiň, pokračuj. Nemusíš spěchat.*“

František (dokresluje čtvrtou postavu vlevo, ukazuje na ní): „*Tohle je tatka, taky má totiž culík.*“

já: „*Ten se ti povedl...*“

František (nestíhám položit otázku na další postavy na obrázku, ihned odpovídá): „*No, a tady je mamka.*“

já: „*A ještě někoho jsi nakreslil?*“

František (ukazuje): „*Tady je Tom (starší bratr) a já. Dokreslím ještě sluníčko. A dům.*“

já: „*Tak jo, dokresli.*“

František (maluje slunce a dům, poprvé vystřídá pastelku, za chvíli je hotový)

já: „*Už je hotovo?*“

František (přikývne)

já: „*Františku, kdo s tebou bydlí doma?*“

František (nechápe, dívá se na mě): „*No jako v ... (místo Františkova bydliště, kvůli ochraně osobních údajů neuvedeno).*“

já: „*Tam bydlíš, ale s kým?*“

František (chvilí váhá, pak rychle odpovídá): „*Já, Tom a mamka!*“

já: „*Super. Fando, co myslíš, že je rodina?*“

František: „*No, že jsou spolu asi.*“

já: „*Ještě něco tě napadá?*“

František: „*Ne.*“

já: „*A jak se pozná rodina?*“

František: „*Nevím.*“

já (nechávám chvíli na rozmyšlenou, když stále neodpovídá, pokračuji): „*Dobře, nevadí. Kdo všechno může být rodina?*“

František (znovu úplně nerozumí otázce – tváří se zmateně, proto ji opakuji, pak odpovídá): „*Babička, děda, táta, mamka a já.*“

4 Elenka (6 let, 2 měsíce)

já: „*Tak, Elenko, kdo je na obrázku?*“

Elenka (jmenuje zleva bez ukazování): „*Mami... (opraví se) Tatka, mamka, Janička, já, Simonka, babička a děda a Daisynka.*“

já: „*Kdo s tebou bydlí doma, Elenko?*“

Elenka: „*Maminka, tatka, babička, děda, Janička, já, Simonka a Daisynka.*“

já: „*Teda! A kdo je Daisynka?*“

Elenka: „*Pejsek! A co divnýho tam píšeš?*“

já (vysvětluju účel naší společné práce a funkci psacího písma, po vysvětlení se vracím zpět k polostrukturovanému rozhovoru): „*A jsou všichni na obrázku?*“

Elenka (suhlasně mručí a kývá): „*Hmm.*“

já: „*Co je podle tebe rodina, Eli?*“

Elenka: „*Podle mě velké místo.*“

já: „*Ještě něco?*“

Elenka: „*Ne.*“

já: „*Jak se pozná rodina?*“

Elenka: „*Že je tam maminka, táta. (pauza) A že jsme se u nich narodili.*“

já: „*Ještě nějak, Eli?*“

Elenka (nesuhlasně mručí): „*Hmm.*“

já: „*A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno?*“

Elenka: „*Babička, děda, Daisynka, Simonka, já, Janča, máma a táta. A taky paní zubařka!*“

já: „*To je rodina?*“

Elenka (směje se): „*Vtípek!*“

5 Honzík (5 let, 5 měsíců)

já: „*Už to jsou všichni?*“

Honzík (kývá a zvedá se ze židle s domněním, že je hotovo, vracím ho zpět)

já: „*Kdo je na obrázku? Povídej.*“

Honzík (ukazuje zleva): „*Já, mamka, Domča, Viky, tatka.*“

já: „*Kdo s tebou bydlí doma?*“

Honzík (ukazuje na papír): „*Tyhle všichni.*“

já: „*Takže kdo to je?*“

Honzík: „*Domča, Viky, mamka, tatka.* (pauza) *Domča. Pět rodin mám.*“

já: „*Pět rodin?* (kývá, bez další odpovědi, pokračuji) *Jsou všichni na obrázku?*“

Honzík (kývá): „*Hm.*“

já: „*Co je podle tebe rodina?*“

Honzík (přemýšlí): „*Mmm... Nevím, co je rodina.*“

já (nechávám prostor pro přemýšlení, opakuji otázku): „*Co myslíš, že je rodina?*“

Honzík: „*Já moc nevím.*“

já: „*Nic nevymyslíš?*“

Honzík (bez odpovědi, opět chytne pastelku a dokresluje střechu, upozorňuji, že už nekreslíme a vracím se zpět k rozhovoru)

já: „*Jak se pozná rodina?*“

Honzík: „*Podle baráku?*“

já: „*Podle baráku?*“

Honzík (kývá): „*Hm.*“

já: „*Jak to myslíš, podle baráku?*“

Honzík: „*Já moc nevím.*“

já: „*A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno?*“

Honzík: „*Ňáký lidi.*“

já: „*Kdo třeba?*“

Honzík: „*Mamka, tatka, Domča, Viky.* (počítá znovu postavy na obrázku) *Jedna, dva, tři, čtyři, pět. Tohleto je rodina*“ (pouští se do dokreslování střechy)

6 Agátka (5 let, 5 měsíců)

já (v průběhu kresby ujišťuji Agátku, že má času, kolik potřebuje, občas se zeptám, zda je hotovo): „*Tak hotovo?*“

Agátka (kývá)

já: „*Tak pověz mi, koho jsi nakreslila? Co tam všechno je?*“

Agátka: „*Mamka, táta... A... A... Tom (mladší bratr).*“

já: „*Kde jsi ty?*“

Agátka: „*Já jsem ještě v bříšku.*“

já: „*Ještě v bříšku? A kde je Klárka (starší sestra)?*“

Agátka: „*Klárka je taky v bříšku.*“

já: „*A co je tohle, proč jsou zelený?*“

Agátka: „*Nevím*“

já: „*Nevíš? Jen tak sis kreslila?*“

Agátka: „*Jo*“

já: „*Co to mají na hlavě?*“

Agátka: „*Čepici.*“

já: „*Čepici? Všichni tři?*“

Agátka: „*Jo.*“

já (souhlasně pokyvují): „*Mmm... Pořádněj kulich. Kdo s tebou bydlí doma?*“

Agátka: „*Mamka, babička, táta, Aron a miminko.*“

já: „*A jsou všichni na obrázku?*“

Agátka (přikyvuje): „*Jo*“

já: „*Jo?*“

Agátka: „*Jo.*“

já: „*Dobře. Co je podle tebe rodina?*“

Agátka (i přes opakovanou otázku položenou mnou i maminkou, dostává dostatek času na rozmyšlení): „*Nevím.*“

já: „*A jak se pozná rodina?*“

Agátka (opět opakovaný dotaz, položený mnou i maminkou): „*Nevím.*“

já: „*To je těžká otázka, vid'?* *A kdo všechno myslíš, že je rodina?* (zjednodušuji a zdůrazňuji) *Kdo všechno?*“

Agátka: „*Nevím.*“

já: „*Kdo může být rodina?*“

Agátka (přemýšlí): „*Nevím.*“

já: „*Nikoho nevymyslíš, kdo může být v rodině?*“

Agátka: „*Ne... Táta.*“

já: „*Táta a ještě někdo?*“

Agátka: „*Aron, babička, Klárka a miminko a já.*“

já: „*Tyjo, vidíš, kolik jsi toho vymyslela!*“

7 Edík (4 roky, 10 měsíců)

já: „*Edíku, je hotovo?*“

Edík: „*Jo.*“

já: „*Dobře. Pověz mi, kdo je na obrázku? Koho jsi nakreslil?*“

Edík (dlouho mlčí a přemýšlí): „*Já a tatínek.*“

já (kladu otázku, která postava je která, zřejmě nepřesně položená): „*Dobře a kdo je tatka?*“

Edík: „*No tatka je Vojta. A já jsem...* (odmlka)“

já: „*A ty jsi?*“

Edík (bez odpovědi, jen se na mě dívá)

já: „*Spíš jsem to myslela tak, která postava je tatka? Která jsi ty?*“

Edík (ukazuje zleva): „*No tohle je tatínek, tohle já.*“

já: „*Kdo všechno s tebou bydlí doma, Edí?*“

Edík: „*Nevím.*“

já: „*Ale jo, víš. Kdo tady s tebou všechno bydlí?*“

Edík (přemýšlí): „*Tatka a maminka. Mártý, to je pejsek.*“

já: „*Ještě někdo?*“

Edík (po dlouhém přemýšlení a přeříkání ostatních osob): „*Gábinka (mladší sestra).*“

já: „*A Edíku, jsou všichni na obrázku?*“

Edík: „*Ne.*“

já: „*Někdo ti chybí, vid’?*“

Edík: „*Jo, Gábinka a mamka.*“

já: „*Proč jsi je nenakreslil?*“

Edík: „*Už nechci kreslit, proto jsem tam jen já a tatínek.*“

já: „*Dobře, to nevadí. Co je podle tebe rodina, Edíku? Co to je?*“

Edík: „*Že jsme všichni pohromadě a bydlíme spolu, tohle je rodina.*“

já: „*Tyjo, super, to jsi hezky odpověděl. A věděl bys, jak se pozná rodina?*“

Edík (dlouho přemýšlí): „*Nevím.*“

já: „*Jak se pozná rodina? Nevymyslíš nic?*“

Edík (vrtí hlavou)

já: „*A kdo všechno může být rodina? Kdo všechno?*“

Edík (i po opakování otázky): „*Nevím.*“

8 Kryštof (5 let, 6 měsíců)

já: „*Jsi hotovej, Kryštůfku?*“

Kryštof: „*Jo.*“

já: „*Super. Pověz mi, prosím, koho jsi nakreslil? Kdo je na obrázku?*“

Kryštof (ukazuje zprava): „*Tady táta, bráška, tady já a mamka.*“

já: „*To se ti moc povedlo. Řekni mi, kdo všechno s tebou bydlí doma?*“

Kryštof (chvíli přemýšlí): „*Bydlí se mnou máma, táta a Kubík (mladší bratr).*“

já: „*A nakreslil si je všechny.*“

Kryštof (příkyvuje, bez zaváhání): „*Jo.*“

já: „*Super! Řekni mi, co je podle tebe rodina, Kryštůfku?*“

Kryštof (přemýšlí): „*Podle mě je rodina... Podle mě je rodina... Podle mě je rodina... Nevím.*“

já: „*Nenapadá tě, co je rodina?*“

Kryštof (maminka opakuje otázku, tlumočí podobnými slovy, Kryštof nakonec odpovídá): „*Že se všichni máme rádi.*“

já: „*To je hezká odpověď. A jak se pozná rodina, co myslíš?*“

Kryštof (váhá, najednou vypadá nejistě, kouká se na maminku)

já: „*Nic se neděje, když nebudeš vědět.*“

Kryštof: „*Nevím.*“

já: „*Nevadí. A vymyslíš, kdo může být rodina? Kdo všechno?*“

Kryštof: „*Ještě dědeček.*“

já: „*Super, a ještě někdo?*“

Kryštof: „*Babička.*“

já: „*A ještě někdo?*“

Kryštof: „*A strejda.*“

já: „*Ještě někdo?*“

Kryštof: „*Teta.*“

já: „*A ještě někdo by to mohl být?*“

Kryštof: „*Ještě třeba bratránek.*“

já: „*Super, Kryštůfku, ještě někdo by to mohl být?*“

Kryštof: „*Třeba kamarád.*“

já: „*Kamarád?*“

Kryštof: „*Jo, i kamarád může bejt rodina.*“

9 Mia (6 let, 4 měsíce)

já: „Povíš mi, koho jsi nakreslila?“

Mia (zprava): „Nakreslila jsem našeho psa *Ťapinku*, *Sofinku* (nevlastní sestra) a mě, další sestru *Zuzku*, maminku, *Lukáše* (přítel maminky), *taťku*, *Lucku* (přítelkyně tatínka) a *Barunku* (pes).“

já: „Moc se ti to povedlo. Líbí se mi, jak jsi nakreslila oči. Kdo s tebou bydlí doma, *Miuško*?“

Mia: „V ... (místo bydliště Mii otce, kvůli ochraně osobních údajů neuvedeno) *Lucka* a *taťka* a u maminky *Zuzka*, *Sofinka*, *Lukáš* a maminka.“

já: „Jsou všichni na obrázku?“

Mia (kývá)

já: „Jsou, vid'. *Miuško*, co je podle tebe rodina?“

Mia: „Rodina? (přemýšlí) *Že se maj všichni rádi*.“

já: „To je hezká odpověď. Ještě něco?“

Mia (kroutí hlavou): „*Hmm*.“

já: „Jak se pozná rodina, co myslíš?“

Mia: „*Že jsou všichni spolu*.“

já: „A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno to může být?“

Mia: „*Můžou to být sestry, tety, strejdové, bratránci, sestřenice, a vlastně i maminka a taťka*.“

já: „Ještě někdo?“

Mia: „*Ještě někdo...* (přemýšlí) *To můžou být vlastně i psi*.“

10 Vojtík (5 let, 7 měsíců)

já: „*Tak koho jsi nakreslil? Pověz mi.*“

Vojtík: „*Tatka, Markétka (mladší sestra), mamka, já, tady bydlí babička, schody, dveře. A kohout, honí tatka kohouta.*“

já: „*Super, moc se mi líbí, jak jsi nakreslil dům. Kdo s tebou bydlí všechno doma?*“

Vojtík: „*Babička, děda, mamka, ségra, tatka, já. Nikdo jinej ještě.*“

já: „*A jsou všichni na obrázku?*“

Vojtík (kroučí hlavou na znamení nesouhlasu)

já: „*Nejsou, vid'. Co je podle tebe rodina, Vojtíku?*“

Vojtík: „*Mamka a tatka.*“

já: „*To je rodina?*“

Vojtík (souhlasně kývá): „*Mm.*“

já: „*A ještě něco?*“

Vojtík: „*Babička, děda, ségra... A babička.*“

já (souhlasně kývám): „*Mm. A jak myslíš, že se pozná rodina?*“

Vojtík (přemýšlí, dlouho nic neříká)

já: „*To je těžká otázka, vid'.*“

Vojtík: „*Mm.*“

já: „*Vymyslíš něco, jak se pozná rodina?*“

Vojtík: „*Nevím.*“

já: „*A kdo všechno může být rodina? Ty už jsi spoustu členů vyjmenoval, ale napadne tě ještě někdo?*“

Vojtík: „*Strejda? Teta, prababička třeba, třeba praděda. (pauza) A dál nevím ještě.*“

11 Matěj (5 let, 10 měsíců)

já: „*Ještě budeš pokračovat?*“

Matěj (přemýšlí): „*Nene, nebudu.*“

já: „*Už je to všechno? Je tam celá rodina?*“

Matěj: „*Ne, ještě mojeho brácha! Udělám mu zelenou a černou.*“

já (souhlasně kývám): „*Mm, tak jo.*“

Matěj (dokresluje staršího bratra)

já: „*Hotovo?*“

Matěj (souhlasně kývá)

já: „*Povíš mi, koho jsi nakreslil?*“

Matěj (zleva): „*Tadyto je tatka, máma a tadyto je můj brácha.*“

já: „*Jo. A kde seš ty?*“

Matěj: „*Ještě se tam namaluju.*“

já: „*Ještě se tam domaluješ? Tak jo.*“

Matěj (domaluje sám sebe s hnědým křížem na obličejí): „*Namaloval jsem tam rozštěp.*“

já: „*To je jizva po rozštěpu? To se ti povedlo.*“

Matěj (kývá)

já: „*Kdo s tebou bydlí doma?*“

Matěj: „*Mamka, brácha, tatka a já.*“

já: „*A ještě někdo?*“

Matěj (souhlasně kývá): „*Mm, babička a děda.*“

já: „*A jsou všichni na obrázku?*“

Matěj (chce vzít do ruky znovu pastelky): „*Ne, ještě babičku a dědu.*“

já: „*Ty taky budeš dokreslovat?*“

Matěj: „*Ty už asi nebudu.*“

já: „*Dobře. Co je podle tebe rodina, Maty?*“

Matěj: „Že jsme jako spolu.“

já: „To je hezká odpověď. A jak se pozná rodina?“

Matěj: „Že tam musí být táta a mamka a brácha a... A ještě brácha.“

já: „A ještě nějak se pozná, nebo to je všechno?“

Matěj: „Ještě babička a děda.“

já: „A podle toho se pozná rodina, že tam jsou všichni?“

Matěj (kývá)

já: „A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno to může být?“

Matěj: „Třeba... Už nevím?“

já: „Ještě někdo?“

Matěj: „Třeba... Ne, už ne.“

12 Šimon (6 let, 3 měsíce)

Šimon: „*Mám hotovo.*“

já: „*Už je hotovo? Super, jsem ráda, že jsi nakonec obrázek dodělal. Poviš mi, koho jsi nakreslil?*“

Šimon (ukazuje zleva): „*Maminka, já a Jakub (přítel matky).*“

já: „*Super, povedli se ti. Kdo s tebou bydlí všechno doma, Šímo?*“

Šimon: „*Nevím.*“

já: „*Ale jo, to vymyslíš. Kdo s tebou bydlí doma?*“

Šimon: „*Se mnou bydlí děda, babička.*“

já: „*Vidíš, paráda. A ještě někdo?*“

Šimon: „*A ještě se mnou bydlí maminka a Jakub.*“

já: „*A jsou všichni na obrázku?*“

Šimon (kroučí hlavou na znamení nesouhlasu)

já: „*Nejsou, vid'. Co myslíš, že je rodina, Šímo?*“

Šimon (přemýšlí, dává si ruce před obličej jako by nechtěl odpovídat): „*Milovat se.*“

já: „*Jakože se milují?*“

Šimon (kývá)

já: „*To je hezká odpověď, to mi ještě nikdo neřekla. A jak se pozná rodina?*“

Šimon (zase dlouho přemýšlí, ruce před obličejem): „*Nevím.*“

já: „*To je těžký vid'. Nic nevymyslíš?*“

Šimon: „*Nevím, jak se pozná rodina.*“

já: „*Dobře, nevadí. A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno to může být?*“

Šimon (téměř bez přemýšlení): „*Nevím.*“

já: „*Myslím, že tohle vymyslíš. Kdo by to třeba mohl být?*“

Šimon: „*Kluk.*“

já: „*Super, ještě někdo?*“

Šimon: „*Holčička.*“

já: „*A ještě někdo?*“

Šimon: „*Babička a děda.*“

já: „*Ještě někdo?*“

Šimon: „*Maminka.*“

já: „*Ještě někdo?*“

Šimon: „*Já.*“

já: „*Ještě někdo?*“

Šimon: „*Nevím.*“

13 Vašík (6 let, 0 měsíců)

já: „*Tak co, hotovo?*“

Vašík (přikývne)

já: „*Teda, super, máš krásnej obrázek. Myslím, že se ti moc povedl. Poviš mi, kdo je na obrázku, koho jsi nakreslil?*“

Vašík (při ukazování přeskakuje): „*Vítka* (přítel maminky, druhá postava zleva), *bráchu* (první postava zleva), *mamku* (druhá postava zprava) *a mě* (první postava zprava).“

já: „*Hmm. Tohle je brácha?*“

Vašík: „*Jo, a jmenuje se Domča* (starší bratr).“

já: „*Super. Kdo s tebou všechno bydlí doma?*“

Vašík: „*Domča, Vitek, maminka, já, Kessinka, Moureček a Týnka, my je máme venku.*“

já: „*To jsou zvířátka?*“

Vašík: „*Jo.*“

já: „*A nakreslil jsi všechny, co s tebou bydlí doma?*“

Vašík: „*Ještě ne.*“

já: „*Zvířátka tam chyběj, vid'. To nevadí, nemusíš to dokreslovat. Co je podle tebe rodina, Vašíku?*“

Vašík (ukazuje prstem na obrázek): „*My všichni.*“

já (kývám souhlasně hlavou): „*Vy všichni, mmm. A povíš mi, jak se pozná rodina?*“

Vašík: „*Podle mamky, dvojčata anebo bráchu anebo tat'ka a bráchové.*“

já: „*Aha, tak se pozná?*“

Vašík: „*Jo.*“

já: „*Aha. A kdo myslíš, že je rodina? Kdo všechno to může být?*“

Vašík: „*Dvojčata, mamka a tat'ka*“

já: „*A ještě někdo?*“

Vašík: „*Babička a děda, prababička i.*“

já: „*A ještě někdo?*“

Vašík: „*Stará babička a starý dědeček.*“

já: „*A ještě někoho vymyslíš?*“

Vašík (kroutí hlavou na znamení nesouhlasu)

Příloha č. 2 – informovaný souhlas

INFORMOVANÝ SOUHLAS O POUŽITÍ INFORMACÍ PRO POTŘEBY BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Já,, svým podpisem souhlasím s tím, aby studentka Dana Mrklovská (Univerzita Hradec Králové, 3.ročník oboru Učitelství pro mateřské školy) použila pro potřeby své bakalářské práce s názvem „Kresba rodiny očima dítěte předškolního věku“ informace získané prostřednictvím rozhovoru a kresby ode mě a mého dítěte S tímto souhlasím pouze za předpokladu, že informace získané prostřednictvím rozhovoru a kresby budou zveřejněny pouze v anonymizované podobě (nebude možné v bakalářské práci identifikovat mne a ani mé dítě).

(podpis zákonného zástupce dítěte)